

ГРАДОВИ, НАСЕЉА И ЦРКВЕ У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ ЖУПИ ЛЕПЕНИЦА ДО XVI ВЕКА

Живојин Андрејић
Рача

Апстракт: *На основу најновијих сазнања усвојављају се поузданије границе средњовековне жупе Лепенице и на основу тога даје преглед са ближим подацима о утврђеним градовима, варошима, сиртовима, црквама и манастирима на њеној територији до краја XV века.*

Границе области до XVI века

Географски простор Лепенице је именован према истоименој реки, левој притоци Велике Мораве, а одређиван просторно њеним сливом и сливом њених већих притока: Угљешнице, Грошнице, Драче и Ждраљице и њене некадашње притоке Раче. Интересантно је напоменути да се у реку Лепеницу уливају две њене притоке готово истоветног имена: Драча и Рача. Као административно-географска област Лепеница се под овим именом први пут појављује у повељи манастира Хиландара великог жупана Стефана Немање, 1198. године. «Обновио сам дедовину, још сам више помоћу Бога и своје мудрости придобио од Морске земље Зету са градовима, од Арбанаси Пилот, од Грчке земље Лаб, Липљан, Дубочицу, Реке, Загрлату, Левач, Лепеницу, Белицу.»¹ У *Житију светог Симеона* архиепископ Св. Сава не помиње Лепеницу: «...и подиже пропалу своју дедовину и придоби од Поморске земље Зету са градовима, а од Рабна Пилота оба, а од Грчке земље Патково, Хвосно цело и Подримље, Кострц, Дршковину, Ситницу, Лаб, Липљан, Дубочицу, Реке, Ушку и Поморавље, Загрлату, Левач, Белицу.»² Угарски краљ Бела је удајом своје кћери Маргарите за Исака Анђела, 1185. године, дао у мираз Поморавље. То би биле области између Дунава и Равног, а то би значило да је Лепеница била у поседу Угарске и потом, неко краће време, у власти Византије. Дакле ова област је у то време прелазила из руке у руку да би је, са Рудником, дефинитивно и трајно Немања укључио у српску државу³. Првовенчани у *Житију Симеона Немање* поред ових област помиње као Немањину тековину и Нишевску област са градом Нишом, као што се то каже и у

¹ Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, Љ. Јухас-Георгијевска, Београд 1988, стр. 55.

² Свети Сава, *Сабрана дела*, Београд 1998, стр. 149.

³ М. Благојевић, *Преглед историјске географије средњовековне Србије*, Зборник Историјског музеја Србије 20, Београд 1983, стр. 76.

Вукановом јеванђељу «Нишевски предели».⁴ Повратио је Диоклитију и Далмацију, праву дедовину, градове Дањ, Сардоники, Дриваст, Расафу-Скадар, Свач, Улцињ, славни град Бар, а Котор остави, утврди га и пренесе свој двор.⁵ Немања је освојио и Средац (Софија), Земен, Перник, Велбужд (Ћустендил), Скопје, Стоби и тимочку област са градовима Сврљигом, Равном и Кожељом, али је те области изгубио после битке на Морави, вероватно код Равног (Ћуприја), 1193. године. После пораза Немања је нашао спас у «Пустињи над пустињама»⁶, а то би могла бити Петрушка пустиња, Петрушка област источно од Ћуприје.⁷ Ова повеља је поново преписана на зиду улазне куле манастира Жиче у XIV веку⁸ што значи да стање жичког властелинства није промењено и да и тада постоје ове жупе. Првовенчани каже да се састао са угарским краљом Андријом у Равном «на међи отачаства», а са Хенриком Фландријским у Нишу унутар своје земље.⁹

Својом повељом архиепископији у Жичи, од 1220-28. године, Стефан Немања II Првовенчани одређује «И све жупе приложих Вам под власт ове цркве: Крушилницу, Мораву, Борач, Лепенице обе, Белицу, Левач, Лугомир, Расину, Јошаницу.»¹⁰ Област Левча у то време обухвата и данашњи Темнић. Темнић се све до прве половине XIX века називао Доњи Левач.¹¹ То би значило да се Левач делио на Горњи и Доњи, али је нејасно на који начин је то одређивано јер није у питању област која се опредељује сливом реке. Жупа Лугомир би била област до Белице и Левча, односно у вези за са реком Лугомир. Жупа Лугомир би била област планине Јухор (Луг), између Жупањевачке реке и Лугомира и Велике Мораве, а на југ до Каленићке реке. Очигледно је да се набројане области најчешће одређују према главнијим истоименим рекама. Интересантно је да се још у XII веку појављују две Лепенице, а област која је касније позната као Груза се помиње као Борач по истоименој и врло значајној тврђави. Најзанимљивији је податак да постоје две Лепенице. Обично се мисли да је у питању Горња и Доња Лепеница које се одређују према горњем и доњем сливу ове реке. Иако ми не знамо да су икада постојале

⁴ Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, Љ. Јухас-Георгијевска, стр. 72-73; С. Новаковић, *Земљиште радње Немањине*, Годишњица Н. Чупића I, Београд 1877, стр. 231-33.

⁵ Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, стр. 73.

⁶ К. Лиречек, *Историја Срба I*, Београд 1986, стр. 157.

⁷ Р. Прокић, *Средњовековна архитектура њеширушке области*, Крагујевац 1986, стр. 18.

⁸ Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, стр. 99-100.

⁹ Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, стр. 100.

¹⁰ С. Новаковић, *Законски споменници српских држава средњега века*, Београд 1912, стр. 572.

¹¹ С. Новаковић, *Земљиште радње Немањине*, Годишњица Н. Чупића I, Београд 1877, стр. 230.

две суседне и истоимене реке не треба одбацити ни ову могућност. Очигледно је да у време првих владара Немањина колена између река Дрине, Западне Мораве, Саве и Дунава и Велике Мораве српској држави не припадају области Мачва, област са Београдом, Кучево и Браничево. Мачва и Београд су јужно од Саве и Дунава, Браничево је источно од Велике Мораве, а јужно од Дунава. Доскора се мислило да је жупа Кучево до Браничева у Источној Србији.

Област Кучево се први пут појављује од краја XII века, најпре у ктиторском натпису цркве босанског великог бана Кулина код Високог.¹² Каже се да је Кулин сазидао цркву «када плени Кучевско загорје» што се повезује са његовим учешћем у угарско-византијским борбама 1183. године. Имајући у виду да је Кучево у Источној Србији многи су изражавали сумњу у овај податак имајући у виду колико дуг пут је требало да Кулин превали безбедно са својом војском, како у одласку тако и у повратку. У средњовековним изворима се обично заједно помињу области Кучево и Браничево. Све доскора се сматрало да је област Кучево планински крај у сливу реке Пек, јужно од Браничева. На основу тога је и данашњи град Кучево добио име иако се све до XIX називао Крушевица. Међутим, та област се у средњем веку називала Звижд.¹³ Најзначајнији помак у утврђивању тачне убикације ове области у средњовековном периоду учињен је анализом првог турског пописа Смедервског санцака из 1476-78. године. Северну границу ове области представља река Дунав. Источну представља река Велика Морава. Јужну границу чине водотокови речице Турије до Великог Луга, потом Кубришнице до ушћа у Јасеницу, а потом низ Јасеницу до Велике Мораве. На западу граница иде линијом планинског венца Рудник - Букуља - Космај – Авала. Дакле, у области Кучева је и Смедерево.¹⁴

Када се овако сагледају границе жупа Лепенице и Кучево долазимо до сазнања и где би било Кучевско загорје бана Кулина, а то би могло значити и да Загорје припада Кучеву крајем XII века. Наиме Кучевско загорје би била подгорина планина Космај и Авала, а можда и Букуље и Венчаца. Али се поставља питање која подгорина на истоку или на западу. Уколико би смо помислили да је на истоку то би онда била област унутар жупе Кучево тако да није логично да Загорје тражимо ту. Произилази да је Кучевско загорје западно од поменуте планинске линије, према Љигу и Колубари. Доказ за овакву тврдњу можемо наћи и у турском попису влаха из 1489. године где се помињу нахије следећим редоследом: Црница,

¹² М. Диздар, *Сџари босански џексџови*, Сарајево 1990, стр. 48.

¹³ К. Јиречек, *Историја Срба I*, Београд 1988, стр. 166.

¹⁴ А. Крстић, *Кучево и Железник*, Историјски часопис XLIX, Београд 2002, стр. 139-162.

Колубара, Загора, Стари Жабар, Сиврице, Жрнован...¹⁵ Дакле види се да се име области Загорја (кучевског) одржало као Загора и да се налази између Колубаре и Старог Жабара. Значи источно од реке Колубаре, а то би било у горњим токовима река Љиг, Турија и Пештан. Овако убицирано Кучевско Загорје скраћује за половину пут ратног похода бана Кулина.

На основу Крстићевог рада се да закључити: северна граница средњовековне жупе Лепенице, или Лепенице обе, представља описана јужна граница области Кучево: Турија, Велики Луг, Кубришница, Јасеница. Источна граница је, нема сумње, Велика Морава. Западна граница је на линији: извориште речице Турије брдо Кљештевица, западно од Орашца - Врбица (Аранђеловац) - венац планине Венчац – Горња Шаторња – планина Рудник (Велики Штурац) – Рамаћи вис – Баре – Вучковица – Честин - врх Липова глава – Бајчетина – Аџине ливаде – Дуленски црни врх (Гледићке планине). Јужна граница је ишла од Честина, Дуленског Црног врха, планинском вододелницом реке Осанице и Белице: Бајчетина – Велике Пчелице, Сугубина – Црни врх – Багрдан. Када је у питању граница северних области Немањине државе, пре свега Лепенице, видимо да је она била нешто северније од горњег тока реке Јасенице. То је приметио своједобно и Стојан Новаковић: Немања помакао границе српске државе северно у београдску област до границе садашње наше Јасенице.¹⁶ Све области које су Немањина тековина он сматра обнављањем територије његове дедовине. Та његова дедовина јесте она Србија коју је имао жупан Вукан, његов стричевски деда, крајем XI и почетком XII века. Од краља Уроша I граница Србије се усталила на Дунаву и Сави тако да је све до пропасти државе, 1459. године, Лепеница била унутрашња жупа.

Што се тиче река Јасенице и Раче, као и истоимених области, оне се у средњовековним изворима уопште не помињу. Први пут се помињу у турским Законима и законским прописима из XV и XVI века за смедеревску, крушевачку и видинску област. Берат за попис влаха - сточара, 1489-91. године, у Смедеревском санцаку наводи следеће нахије: Црница, Колубара, Загора, Стари Жабар, Сиврице, Жрнов, Железник, Ломница, Лепеница, Јасеница, Осаница, Рача, Груза и Рудник.¹⁷ Међутим, у каснијим турским пописима се опет не спомињу Рача и Јасеница као посебне административне области већ само Лепеница. Под Турцима се

¹⁵ D. Voјanić, *Turski zakoni i zakonski propisi iz XV i XVI veka za smederevsku, kruševačku i vidinsku oblast*, Beograd 1974, стр. 93.

¹⁶ С. Новаковић, *Земљиште радње Немањине*, стр. 230.

¹⁷ D. Voјanić, *Turski zakoni i zakonski propisi iz XV i XVI veka za smederevsku, kruševačku i vidinsku oblast*, Beograd 1974, стр. 93.

читава област, од Груже до планине Космај и од планине Рудник до реке Мораве, назива Лепеницом у оквиру истоимене нахије.¹⁸

Крајем XIX и у XX веку Лепеница је сужена на њен географски оквир у сливу реке Лепенице и њене највеће притоке Раче. На основу тока реке област се дели на Горњу и Доњу Лепеницу. Михајло Динић сматра да су средњовековне «Лепенице обе» биле под именом горња и доња.¹⁹ У том смислу би се могле тумачити и Лепенице обе Стефана Немање II Првовенчаног. Међутим, имајући у виду да се кроз читав Средњи век, све до турског пописа Антуна Вранчића²⁰, не помиње река Јасеница, а да је готово читав простор у њеном сливу, као што је уочено, у саставу жупе Лепенице, види се да се и Јасеница звала Лепеница. Ако имамо у виду промене речних токова постоји могућност да је била у питању једна река јер се Лепеница уливала у Јасеницу негде на простору данашње Велике Планае, а која се потом уливала у Велику Мораву још низводније.²¹ Тек од учвршћивања Турака на овим просторима, од друге половине XV века, појављује се нахија Јасеница. Ову тезу о «Лепенице обе» смо већ раније антиципирани²², а сада са прецизним убикацијом граница, она постаје још реалнија.

Има индиција да се црква и манастир Дивостин појављује још почетком XI века у повељи Василија II.²³ По предању овај манастир је подигнут у време деспота Стефана. Касније је у потпуности обновљен.²⁴ У Василијевој повељи се помиње и Гронтсон за кога се помишља да је грчка транскрипција Гружа.²⁵ Чини нам се да би то могло бити и транскрипција за Гростница – Грошница. Има аутора који сматрају да би Бела црква, која такође припада Браничеву, била данашња Смедеревска Паланка која се тако називала све до XVI века када је Хасан паша саградио утврђење од палисада – паланку.²⁶ Ако се погледа редослед како су наведене цркаве у Браничевској епархији онда видимо да се прво помиње Гронтсон – Гронша, потом Дивисиск – Дивостин, а потом Бела црква. Има разлога да

¹⁸ *Истио*

¹⁹ М. Динић, *Српске земље у средњем веку*, Београд 1978, стр. 54.

²⁰ М. Динић, *Српске земље у средњем веку*, стр. 59.

²¹ Све до велике поплаве 1927. године Лепеница је пролазила кроз атар Лапова и Марковца где се у њу уливала река Рача. Лепеница се уливала у Мораву у атару Старог Села. Потом је просекла ново корито код Баточине и направила ново ушће у Мораву. Слично се понашала и Ресава која се данас улива у Мораву испод Свилајнца, анекада је текла паралелно са Моравом и у њу се уливала код данашњег Александровца.

²² Ж. Андрејић, *Пола миленијума Раче*, Рача 1989, стр. 12-13.

²³ М. Динић, *Српске земље у средњем веку*, стр. 57.

²⁴ Ђ. Бошковић, *Археолошки сјоменици и налазишта у Србији*, II, Београд 1956, стр. 140.

²⁵ М. Динић, *Српске земље у средњем веку*, стр. 57.

²⁶ О. Зиројевић, *Турско војно уређење у Србији 1459-1683*, Београд 1974, стр. 155.

границе Браничевске епархије не треба тражити јужно од реке Јасенице. Сматра се да је Гронстон – Гронша данашња Гроцка код Београда и да зато Дивисиск – Дивостин треба тражити између Гроцке и Беле цркве – Смедервске паланке. Постоји топоним Дивостин²⁷ у Крњеву североисточно Паланке где се налази стара црква брвнара за коју се по легенди говори да је подигнута на згаришту неке старе цркве. У извештају Максима Ратковића, егзарха београдске митрополије се помиње запуштени манастир Гневотин близу села Ливаде (данашње Крушево).²⁸ Северозападно од Паланке, у селу Ковачевцу код Младеновца, у потесу Дивичмеђа откривени су остаци повећег утврђеног града са црквом чија је старија фаза из IX, а млађа из XI века. Град је по свему напуштен после напада Угра, а обновљен је у X-XI веку. Једначећи топоним Дивичмеђа са Дивисиск Катић сматра да је овде у време кнежевине Мораве био жупски град, један од 11 градова моравске кнежевине 823-30. године, а његова црква је Дивостин који се наводи по редоследу иза Гроцке.²⁹ Сви ови подаци иду у прилог томе да се је у старијој словенској топономастици Дивостин био често име за цркве и манастире, као и да Браничевски Дивостин не треба идентификовати са Дивостином код Крагујевца, доста јужније. Дивостин је највероватније у жупи Кучево.

Прво насеље средњовековне Лепенице које се појављује у изворима је Хлапова пољана - Лапово. У повељи манастира Пантелејмона на Атосу, коју издаје кнегиња Милица са синовима Стефаном и Вуком, 1395. године, налази се и Хлапова пољана са половином брода на Морави која припада војводи Михајлу.³⁰ Нема сумње да Хлапова пољана постоји и у време оснивања Раваничког властелинства 1375-81. године јер се тада помиње «брод на Гложане у Морави».³¹ Гложане је село наспрам Лапова. Поменута пољана са бродом на Морави очигледно се одређује према неком Хлапу чије је некада имање била. Знатна личност у време цара Душана био је ћесар Радослав Хлап, али је он владао далеко на југу царства.

У *Раваничкој повељи*, 1381. године, помињу се: Осаница (?), Жировница (код Баточине?), Поскурице (код Крагујевца), Кикојевац (код Рамаће) и

²⁷ Д. Ивановић, *Крњево и његова школа*, Крњево 1989, стр. 46. Ивановић каже да Дивостин значи Девојачки стан, односно женски манастир.

²⁸ *Истио*, стр. 46-47.

²⁹ В. Катић, Дивичмеђ – раносредњовековно насеље, утврђење или град, Гласник САД 19, Београд 2003, стр. 219-220,

³⁰ С. Новаковић, *Законски сјоменици*, стр. 519.

³¹ Г. Шкриванић, *Раваничко властелинство*, Историјски часопис XVI-XVII, Београд 1970, стр. 252.

Придворица (Сребрница?).³² Сматра се да је у питању Придворица код Смедеревске Паланке, али ће пре бити да је у питању Придворица у Сребрници где је Раваница могла имати велике приходе од сребра. Раваници је припадао и «бир» (приход који дају мирски свештеници) Кучевски и Браничевски. О Раваничком властелинству у светлу топономастике из околине манастира писао је Симоновић доводећи у сумњу и негира многе Шкриванићеве закључке. Он сматра да се целокупно властелинство простирало до Велике Мораве, јужно до Параћина, северно до Гложана и источно до обронака Кучајских планина.³³

После Ангорске битке, око 1410. године, саграђена је црква Св. Стефана данашњег манастира Копорина. Својом повељом из 1428. године деспот Ђурђе је потврдио свом челнику Радичу Поступовичу поседе које је имао у доба деспота Стефана. Ту се помињу и села Градши и Саси у Лепеници.³⁴ Ова села нису убицирана са сигурношћу. Гавро Шкриванић сматра да је Саси било у данашњем засеоку Металица у селу Рогојевцу, како мисли и Динић³⁵, а Градши је Градац код Баточине³⁶. Обрадовић наводи став М. Пурковића који је идентификовао Градши као Грошницу код Крагујевца³⁷. Ми смо мишљења да би Сасе могли лоцирати у Бадњевцу, Ботуњу или Корману код Крагујевца³⁸, а Градши би могло бити Градиште у селу Вишевцу³⁹. Саси би могло бити и у пределу грошнице где су некада били рудници сребра и гвожђа, а то би значило да је Пурковић тачно убицирао и село Градши.

Босански краљ Стефан Томаш издаје великом логотету српске деспотовине Стефану Ратковићу у Жепчу, 1458. године, повељу на добра која је имао и у време деспота Стефана Лазаревића, Ђурђа и Лазара Бранковића. У Лепеничкој власти логотет Ратковић има три села: Кутлеши, Доњу Зловштицу и Драгиновце где му је двор.⁴⁰ Динић није понудио решење где су се налазила ова села. Ми смо Кутлеши убицирали

³² *Истио*, стр. 239, 242, 252.

³³ Ђ. Симоновић, *Топономастика Раваничкој властелинства са посебним освртом на поседе у околини манастира*, Гласник Етнографског института САНУ, бр. 29, Београд 1980, стр. 97-112.

³⁴ С. Новаковић, *Законски сиоменици*, стр. 334.

³⁵ М. Динић, *Српске земље у средњем веку*, стр. 59.

³⁶ Г. Шкриванић, *Властелинство великој челника Радича Поступовича*, Историјски часопис 20, Београд 1973, стр. 129.

³⁷ Д. Обрадовић, *Средњовековни прагови на пљу Шумадије*, Шумадијски анали 1, Крагујевац 2004, стр. 51.

³⁸ Ж. Андрејић, *Пола миленијума Раче*, стр. 12.

³⁹ *Истио*, стр. 65, 68, 94.

⁴⁰ F. Rački, *Prilozi za zbirku srpskih i bosanskih listina*, Rad JAZU, I, Загреб 1867, стр. 156.

као село Кутлово, западно од Крагујевца. Село Доња Зловшница је данашње истоимено село кроз које протиче река Сребрница код Страгара⁴¹. У овом селу се налази црква Петковца чији старији живопис потиче из друге половине XIII века.⁴² Јасно је да постоји и село Горња Зловшница у Лепеници, али она припада неком другом. Горња Зловшница је највероватније била узводно на Сребрници у данашњем Љубичевцу које се некада звало Бушинци по рудничким јамама. Нешто ниже, где се спајају Сребрница и Ђуриначка река и формирају Јасеницу, налазе се остаци цркве Придворице. У првим турски пописима се каже «Придворице, друго име Сребрница» те стога смо сматрали да је на овом простору била средњовековна Сребрница у којој је била ковница новца и где је деспот Стефан одржао сабор, 1426. године, када је за наследника одредио свог сестрића Ђурђа.⁴³ Ми смо претпоставили и да је црква Придворица истоветна цркви Св. Никола у Сребрници војводе Николе Зојића⁴⁴ која је дарована манастиру Св. Пантелејмона на Атосу повељом кнегиње Милице и синова, 1395. године: «Војвода Никола и подружије његова Видослава, сродница наша, приложи цркву Св. Николе у Сребрници са свим селима и метосима».⁴⁵ Дакле, сматрамо, да је Придворица из *Раваничке повеље* истоветна Сребрници под Рудник планином, *Srebernica de Rudnik – Srebernica apresso Rudnik*, са Сребрницом у којој је црква Св. Николе војводе Николе и Сребрницом у којој је одржан сабор деспота Стефана и у којој је боравио често деспот Ђурђе Драгиновце са двором великог логотета Стефана Ратковића идентификовали смо са селом Рамаћом у коме се налази црква из XV века. Ову цркву је по свему градио Стефан Ратковић са својим братом Радоњом као своју придворну цркву, око 1454-57. године.⁴⁶

Дакле, у периоду 1198-1456. године, када се помиње жупа Лепеница знамо поуздано само за села: Хлапова пољана (Лапово), Саси, Градши, Кутлеша (Кутлово), Доња (и Горња) Зловшница, Драгиновци (Рамаћа?) и недовољно поуздано за: Осаницу, Жировницу, Поскурице, Кикојевац и Сребрницу.

⁴¹ Ж. Андрејић, *Зајонейна Рамаћа*, Рача 1992, стр. 80; Исти, *Велики логотет кир Стефан Рајковић*, *Mons Augus* 5-6, Смедерево 2004, стр. 188-189.

⁴² Ђ. Бошковић, *Археолошки споменици и налазишта у Србији*, II, стр. 173-176; Р. Прокић, *Конзерваторско-рестаурацки радови на цркви «Пејковица» код Сирајара*, Саопштења, Београд 1970, стр. 81-91; Р. Николић, *Живопис са црквине «Пејковица» код Сирајара*, Саопштења; Београд 1970, стр. 97-98; Ж. Андрејић, *Зајонейна Рамаћа*, стр. 89-96.

⁴³ Ж. Андрејић, *Зајонейна Рамаћа*, стр. 81-99.

⁴⁴ *Исто*, стр. 89.

⁴⁵ С. Новаковић, *Законски споменици*, стр. 519.

⁴⁶ Ж. Андрејић, *Велики логотет кир Стефан Рајковић*, стр. 189, 197.

Долазимо до закључка да је област Сребрнице припадала средњовековној жупи Лепеници. Исто тако видимо да није постојала жупа Рудник већ се увек помиње Рудник у смислу области, односно планине или само град Рудник. Што се тиче области Рудник изгледа да је она једним делом припадала жупи Борач (Гружа) и жупи Лепеница. Западни део је припадао Островичкој власти. Свакако да још једну област жупе Лепенице можемо препознати у источној подгорини Црног Врха, као Осаницу. Можемо претпоставити да постоји и област Рача, а све на основу тога што се у првим турским пописима ове области помињу као засебне административне целине. Заправо, видимо да су жупе имале и своје области.

Иако још увек нема комплетних превода првих турских пописа и из њихових делова видимо да постоји много већи број насеља у Лепеници иако се у пописима говори о томе да је највећи број влаха нахије Лепенице пребегао у Браничево. Највише их је у првом и другом турском попису 1476-78. и 1516. године тако да се може претпоставити да су постојала и пре пропасти Српске деспотовине, 1459. године. У првом попису из 1476-78. године помињу се насеља која постоје и у време српске деспотовине: село Крагујевац, бивши трг ⁴⁷, Баточина⁴⁸, Горњи и Доњи Градић (вероватно Градац код Баточине), Добра Водица (код Баточине), Лозица (Лозница, данас заселак Баточине), Горња, Средња и Доња Каменица (западно од Крагујевца), Горња и Доња Драча (код Крагујевца)⁴⁹, Доња Грбица (код Крагујевца), Петровац са мезром Јасиковица у Некудиму (атар Сепача и Вишевца код Раче) и Јарушица (код Раче).⁵⁰ Олга Зиројевић је навела истоветне турске изворе из 1476. године у којима се помиње Крагујевац као бивши трг у коме су раније одржавани вашари и пазари. У Крагујевцу раја станује расуто јер се налази „под непријатељском ногом“. Она претпоставља да Крагујевац припада у наша знатнија средњовековна насеља пошто је он био трг у коме су одржавани пазари и вашари пре турских освајања.⁵¹ Она наводи да се поред Крагујевца помињу само Баточина, Дивостин (чије је становништво прешло у Браничево) и Комарице (чије је становништво отишло у Јагодинску ханију). Најближе утврђено место је Островица.⁵² У првом

⁴⁷ Д. Бакић, *Пет векова Крагујевца*, Крагујевац 1972, стр. 40-41.

⁴⁸ Ј. Митровић, *Баточина и околина у прошлости*, Баточина 1976, стр. 21.

⁴⁹ Некада се варошица Рача називала Горњом у односу на село Доња Рача, па би могло бити да су у турским пописима у питању ова места.

⁵⁰ А. Аличкић, *Турски каймасџарски њојиси неких њогручја Зајадне Србије XV и XVI век*, I, Чачак 1984, стр. 118, 242, 246-47, 270-271.

⁵¹ О. Зиројевић, *Крагујевац до 1718. године*, Историјски гласник 1, Београд 1971, стр. 74.

⁵² А. Аличкић, *Турски каймасџарски њојиси неких њогручја Зајадне Србије XV и XVI век*, I, стр. 74-75.

попису се налазе и данас непостојећа насеља: Радој Вукул, Горњи и Доњи Прежник (Брежник-Дрежник), Видруги, Стопање, Доња Дренова, Кртица и Остапштина.⁵³ Помињу се Злошпетица (Зловшница код Страгара) и Штрбац Поље, али припадају Руднику.⁵⁴ Сераскер Лепенице има свој тимар од шест села и једне мезре. У попису из 1486-87. године помиње се у турској војсци лепенички сераскер Ахмет Бозаци са преко сто својих војника и њихових пратиоца који су сви Срби.⁵⁵ У Браничевском попису из 1467. године у атару села Сувобора (данашње Дубље код Свилајнца) налази се пуста мезра Лапово коју обрађују мештани «извана».⁵⁶

Врло је интересантно да се у првом турском попису из 1476. године Баточина помиње под својим данашњим именом. О пореклу њеног имена се износе разне претпоставке, а најчешће она о томе да је овде, око реке Лепенице, био мочваровит терен са много блата-баточина. Међутим, полазећи од тога да се она први пут појављује са доласком Турака, пре ће бити да су је они и основали под тим именом на раскрсници важних путева. Евлија Челебија износи тврдњу: „Први оснивач ове паланке је Гази Бали бег Смедеревски (Бали бег-Малкочевећ, санџак бег смедеревски 1474-1476. године), који је био један од заповедника Ебул-Фетка (Султан Мехмед II Освајач). Касније је изградио и благословио султан Сулејман – Хан (Сулејман Величанствени, владао 1520-1566.)“.⁵⁷ Интересантно је да се на просторима Балкана, које су освојили Турци, појављује много топонима на Бата: Батак, Батановци, Батин, Батошево, Батишница, Баточина, што на чувашко-туркменском значи „царско место“.⁵⁸ Као значајније место на Цариградском друму, од 1516. године, у Баточини се одржавају вашари, што значи да је постала и пазар-трг.⁵⁹ У супротности са Челебијиним подацима је тврдња да је паланка у Баточини изграђена тек 1593. године од стране Синан-паше који је овуда пролазио са великом војском ка Београду у време велике „Банатске буне“ Срба.⁶⁰ Иако је Челебија понека непоуздан, пре ће бити да је у праву када је у питању Баточина.

У попису влаха – сточара из 1516. године се помиње: Ланар (Ланиште код Багрдана), манастир Св. Стефана близу села Враженово (манастир у

⁵³ *Истио*, стр. 209, 221, 231, 241, 243, 244, 245, 247.

⁵⁴ *Истио*, стр. 218.

⁵⁵ О. Зиројевић, *Турско војно уређење у Србији 1459-1683*, Београд 1974, стр. 165.

⁵⁶ М. Стојаковић, *Браничевски шефтер*, Београд 1987, стр. 179.

⁵⁷ Е. Челебија, *Путописи*, Сарајево 1973, стр. 68.

⁵⁸ И. Влчев, *Календар и хронологија*, Софија 1999, стр. 37.

⁵⁹ Ј. Томић, *Писма Јована Кјаромани, с њуша њо Балканском њолуосџрву*, Споменик СКА XI, Београд 1909, стр. 105.

⁶⁰ О. Зиројевић, *Цариградски друм*, Зборник Историјског музеја Србије VII, Београд 1970, стр. 155.

данашњем Горовичу или Копорин у Радовању код Велике Плане), Мачков Под (непознато), манастир Ваведење близу села Турчина (данас заселак Баточине), Горњи и Доњи Брезник (непознато, може бити Брезовац код Аранђеловца), мезра Доња Кравица (непознато), мезра Светиња (данас између Крагујевца и Тополе).⁶¹ Најзначајнији је тимар Јована писара који је најобимнији: Сараново (код Раче), Глухавица (заселак Саранова), Градишић (данашње Градиште у Вишевцу или Граца у Саранову), Жабар (Жабаре код Тополе), Буковица (засеок Саранова), Горњи Грабовац, Бачево, Пласковац (код Тополе), Марковац (код Младеновца), Сипериш (Сипић код Раче), Сточинић, Вучји Дол, Платичница, Брезовица (Брезовац код Аранђеловца), Горовица (Горович, заселак Жабара), манастир Ранчић (Никоље) који припада Шаторњи (код Тополе), Ланари, Трнавица (заселак Доње Раче или Трнава код Тополе), Котрање (Котража код Страгара), Маслошево (код Страгара), манастир Св. Стефан код Враженова, Бучман (Бучје код Велике Плане или у Жабарима), Горња Каменица (код Крагујевца или данашња Топола), Србица и Балабановац.⁶² Тимар писара Јована захватао је највећи део Јасенице и Доње Лепенице. На основу имена засеока Бакићи у данашњем Саранову писара Јована смо идентификовали као неког из тада знамените породице кнезова Бакића. Постојао је и ћатиб-писар Јован Радеша из Павловца под Космајем који припада кнежини Јована Белошевића.⁶³ Међутим, записано је сећање Милоша Воденичаревића о неком трговцу Јовану Бакићу који је био 12 година турски вазал са седиштем у граду Бањи на Венчац планини. Он се помиње у вези турског напада на Беч у првој половини XVI века.⁶⁴

У средњем веку град је представљао неприступачно камено утврђење на већем или мањем вису, најчешће изнад реке. Испод града се налазило подграђе – варош или трг.⁶⁵ Према изворима различите провинијенције долазимо до закључка да су у средњовековној жупи Лепеници постојали следећи градови, који потичу из различитих временских периода и чија права имена не знамо: Јеринин град у Градцу код Баточине, Градина у Groшници, Градина у Доњим Грбцама, Кулине у Петровцу код Крагујевца, Градина у Котражи, Кулина у Бушнцима – Сребрница, Градина на Малом Венчацу и Голубан на Градишту у Вишевцу код Раче.

⁶¹ А. Аличић, *Турски кайасијарски пописи*, I, стр. 308; *Истио*, II, стр. 312, 317, 318, 350, 353.

⁶² *Истио*, I, стр. 305-309.

⁶³ Ж. Андрејић, *Власелинство писара Јована почетком XVI века у Шумадији*, Митолошки зборник 7, Рача 2002, стр. 157-58; Исти, *О Карађорђу и Сиваровишевцима*, Шумадијски анали 1, Аранђеловац 2003, стр. 78.

⁶⁴ И. Стојановић, *Шта Милош Воденичаревић о србској историји прича*, Гласник Друштва србске словесности II, Београд 1849, стр. 229-231.

⁶⁵ С. Новаковић, *Из српске историје* (Град, трг, варош), Нови Сад-Београд 1966, стр. 144.

Што се тиче црква и манастира у Лепеници може се рећи, на основу сазнања којима данас располажемо, да овом периоду припадају: манастир Дивостин, Св. Архангел – Св. Стефан и манастир Копорин, црква Преображења у Горовичу, Св. Никола у Рамаћи, Св. Никола у Сребрници – Придворица, Петковица у Зловшници, Св. Архангел и манастир Вољавча, Св. Никола – манастир Никоље у Доњој Шаторњи, Св. Архангел Гаврило у Брезовцу, манастир Св. Стефан у Блазнави, манастир Св. Архангела у Јарушицама, Ваведење Богородице манастира Честина и манастир Ваведење у Турчину код Баточине.

Градови Лепенице до XVI века

Јеринин град на Донићком брду у Градцу код Баточине

Највећи број аутора сматра да је село Градши челника Радича Поступовича, које се помиње у повељи деспота Ђурђа 1428-29. године, данашње село Градац код Баточине. То је зато што се у Градцу, на Донићком брду, на окомитој стени којом се завршава масив великог брда Стражевица изнад реке Лепенице, налазе остаци града са црквом. Осим тога први турски попис из 1476-78. године бележи села Горњи и Доњи Градић па се и то узима као доказ да је у питању Градац. Сматрамо да би Градши могао бити Градац, али Градина у Грошници пошто се у турском попису тимара писара Јована појављује и Градишић, вероватно село на простору Вишевца.⁶⁶ У сваком случају мишљења смо да се у првом турском попису под Горњим и Доњим Градићем крију два Градца – града који не могу бити близу један другог. Познато је да код села Градца не постоје записи да су овде били Доњи и Горњи Градац.

Каниц помиње Градац као римски кастел, а према њему га региструју Гарашани⁶⁷. Први зна за остатке овог града Панта Срећковић и препознаје га као средиште лепеничке жупе наводећи неку Немањину повељу у којој се помиње Лепеница лонгомеријска и Градац.⁶⁸ Срећковића цитира Радивојевић и допуњава са подацима са терена. Село је по овдашњој традицији добило име по развалинама Јерининог града који је на Јеринином брду у Донићкој мали које је цела околина звала Градац. Радивојевић је изнео податак да је овде било српско средњовековно насеље које је имало два дела: град и трг у лепеничкој равници. У

⁶⁶ А. Аличић, *Турски каласларски пописи*, I, стр. 305.

⁶⁷ М. и Д. Гарашанин, *Археолошка налазишта у Србији*, Београд 1951, стр. 154.

⁶⁸ П. Срећковић, *Крајујевац, њабирци из доба ослобођења и после ослобођења*, Бранково коло 2, Нови Сад 1898, стр. 54-58.

равници, под брдом је Црквина за коју су сељани тврдили да је била стара хришћанска црква. Изнад града, који је данас одвојен од Стражевице због просецања нове трасе пута Баточина-Крагујевац, у потесу Косица регистровао је Цидовско-Маџарско гробље. Испод тог гробља сељани су ископавали при обради њива сребрни новац из доба угарског краља Леополда, из 1662. године. Радивојевић је изразио мишљење да се насеље «одржало кроз цео XV и XVI век» не доводећи га у везу са Поступовичевим селом Градши.⁶⁹ У близини Донићког брда је и некадашње село Турчин – Горња Баточина где је по легенди био манастир Сурчинак.⁷⁰

Интересантно је да Градац не помиње Дероко, док га Бошковић помиње према Радивојевићу, али га погрешно поставља у село Бадњевац.⁷¹ Градац или било које друго место у Лепеници Динић не доводи у везу са селом Градши.⁷² Први претпоставља Шкриванић да је Градши данашње село Градац код Баточине.⁷³

Прво археолошко истраживање некрополе на Донићком брду извршили су археолози Народног музеја из Крагујевца при чему се дошло до нових података. Свој први извештај⁷⁴ Петровић ће проширити при чему назива Стражевицу Јерининим брдом и сматра да је на Косици где се налазе велики мајдани камена готово уништена некропола која је имала «на хиљаде» гробова. Пронађени су примерци римског новца из IV-V века, рановизантијски Јустинијанов из VI, Јована и Манојла Комнена из XII и угарски из XIII века. Откривени су примерци ранословенског накита белобрдског типа, стрелице, делови опреме, нарукице од стаклене пасте и бронзе са завршетцима у облику змијске главе, као и фрагменти посуђа.⁷⁵

Стручнију датацију артефаката из Јерининог града и некрополе извршио је Миленко Богдановић. Један фрагмент керамике украшен ромбоидним печатним орнаментима, неколико фибула и две стрелице од кованог гвожђа сматра да припадају култури варварских племена средње и источне Европе. Насеље је обновљено у време ране Византије при чему је изграђена мања црква правоугаоног облика са полукружном апсидом (13,

⁶⁹ Т. Радивојевић, *Насеља у Лепеници*, стр. 64, 66.

⁷⁰ *Истио*, стр. 30.

⁷¹ Ђ. Бошковић, *Археолошки споменици и налазишта у Србији*, II, стр. 105.

⁷² М. Динић, *Српске земље у средњем веку*, стр. 58-59.

⁷³ Г. Шкриванић, *Власелинско великој челника Радича Поступовича*, *Историјски часопис X*, Београд 1979, стр. 129.

⁷⁴ Д. П. (Д. Петровић), *Донићко брдо у Градцу*, у: *Археолошки споменици и налазишта у Србији*, II, стр. 250.

⁷⁵ Д. Петровић, *Средњовековна Некропола на Донићком брду*, *Старинар XIII-XIV*, град 1965, стр. 289-90.

75 x 8, 10 метара) унутар тврђаве. Црква има улаз на северној страни што је јасно доводи у везу са сакралним споменицима рановизантијског периода. Налази посуда у гробовима украшених рељефним чешљастих орнаментом, једна пређица од кованог гвожђа, накит и неколико новчића показују да је Византија држала ово утврђење у VI и VII веку.⁷⁶ Један део накита је с краја IX и почетка X века и припада најранијим периодима «српске средњовековне културе».⁷⁷ Једну наушницу, ниску од стаклене пасте, прапорац, један ливени крстић од бронзе и вретенасти привесак датује у XI-XII век, а тробридну стрелицу, један прстен и наушницу у XII-XIII век.⁷⁸ Преглед о Градцу сачинио је Обрадовић без посебних закључака.⁷⁹

Ми смо претпоставили да је црква у тврђави обновљена и да се као Св. Ваведење помиње у турским пописима код села Турчина. Приликом нашег рекогносцирања на југоисточној страни тврђаве, која је имала елипсоидни облик, приметили смо велики камен где нема остатака зида тако да је ту био улаз. На тој страни је приметан и ископ у стени за ров. Са обе стране улаза се налазе остаци три куле кружне основе. На североисточном делу се распознају две као и још једна на западном делу. Црква је недовољно правилно оријентисана ка истоку. Некропола унутар града је из каснијег времена.⁸⁰ Постоји могућност да је Градац био неко време само утврђени манстирски комплекс.

Нема сумње да је тврђава на Донићком брду имала, уз краће прекиде, врло велики временски континуитет. Мањи прекид је постојао и крајем XII века, а то ће бити последица Немањиних рушења градова од Браничева до Равног, 1183. године. Чини се да је у њеном животу постојао један већи прекид од XIII до XVI века. Зато се не може са великим поузданошћу повезати са селом Градши Радича Поступовича.

Градина у Грошници и Крагујчев трг

На брду Градина у Грошници постојале су рушевине града високе два метра са подграђем, а на површини од 20 хектара. Грошница је јужно од Крагујевца, у уској долини Грошничке реке, на северним обронцима Гледићких планина. Овуда иде најкраћи пут ка граду Жупањевцу и манастирима Каленићу и Љубостињи. Традиција и овај град везује за «проклету Јерину». Испод града се налазило Старо Село, а на брду

⁷⁶ М. Богдановић, *Старе културе на њлу Централне Србије*, стр. 56-57,

⁷⁷ *Истио*, стр. 58.

⁷⁸ *Истио*, стр. 91-93.

⁷⁹ Д. Обрадовић, *Средњовековни градови на њлу Шумадије*, стр. 65.

⁸⁰ Ж. Андрејић, *Пола миленијума Раче*, стр. 90, 98.

Црквини су се познавале «развалине старе цркве коју народ зове Црквина... Око Црквине је старо гробље звано Гробљиште». Испод Црквеног Брега протиче поток Губавица који се звао Сребрница јер се ту некада вадила руда сребра.⁸¹ Није искључено и да се Groшничка река звала Сребрница. Каниц је прошао кроз Groшницу, али не помиње Градину, већ само рудишта лигнита и поготову гвожђа.⁸² Дероко не помиње Градину у Groшници, а региструје је Бошковић према Радивојевићу⁸³. За Бошковићеву екипу су посебно биле интересантне црква и црквине у Groшници. Регистровани су остаци грађевина од три црквине: Попадинац, Црквенац и Црквина. На локалитету Црквенац су остаци темеља једнобродне грађевине са полукружном апсидом. Локална традиција зна да је ту некада била и црква брвнара. Око Црквенца се ископавају костури што значи да је постојало гробље које данас нема никакве надземне ознаке.⁸⁴

Олга Зиројевић у турском попису из 1528-30. године налази манастир Ровине код села Липнице у Лепеници. За овај манастир мисли да је у потесу Липница у Groшници⁸⁵. Данас нема ни трага од цркве Св. Томе коју је 1734. године подигао капетан Станиша Марковић-Млатишума, а која се помиње у попису Митрополије београдске 1736. године. Црква је била зидана од камена солидног изгледа и величине. У поменутом попису се наводи име грошничког свештеника који је у Groшницу дошао 1718. године што значи да је постојала нека од грошничких цркава.⁸⁶ Незна се ни где је била најстарија грошничка црква.

Име села Groшница очигледно се може извести од речи која означава одређену врсту средњовековног новца – грош, гроши - гронш. Уколико се има у виду легенда да су овде били рудници сребра, као и у читавој подгорини планина Рудник и Гледић, није искључено да су се и овде ковали гроши рудничког типа «grossi de rudinico». Интересантно је напоменути да из «окоLINE Крагујевца» потиче остава новца крља Владислава II.⁸⁷ Уколико је у подграђу, или самом граду била ковница онда се да очекивати постојање и трга у близини његовог подграђа. Groшница је надомак Крагујевца, а то значи да су они и раније били у

⁸¹ Т. Радивојевић, *Насеља у Лепеници*, стр. 74, 76.

⁸² Ф. Каниц, *Србија* 1, стр. 606.

⁸³ Ђ. Бошковић, *Археолошки сјоменици и налазишта у Србији*, II, стр. 105.

⁸⁴ Ђ. Бошковић, *Археолошки сјоменици и налазишта у Србији*, II, стр. 194.

⁸⁵ О. Зиројевић, *Цркве и манастири од 1459-1683*, Београд 1985, стр. 178.

⁸⁶ М. Костић, *Станиша Марковић Млатишума*, Гласник скопског научног друштва, XIX, Скопље 1938, стр. 182.

⁸⁷ С. Димитријевић, *Остаци које садрже српски средњовековни новац*, Споменик СХХII, Београд 1981, стр. 7, 36.

некој вези. И село Саси се локализује у Ботуњу близини Крагујевца. Наиме, лако се да препоставити да је село Крагујевац, које се помиње у првим турским пописима 1476. године као бивши трг у коме се одржавао пазар и панађур, постојало и раније и да је заправо у вези са рудницима из околине и градом који се могао звати и Гросиница. Треба се сложити са Радовановићем да је Крагујевац постојао још за време Србије деспота Ђурђа (1427-1456)⁸⁸. Грошничка река – Сребрница се уливала у Лепеницу изнад трга Крагујевац.

Село Крагујевац је било расељено због напада на ове просторе од стране Угарске, а према поменутом попису налазио се у поседу – зеамету Ибрахима сина Малкочевог. Читав посед Ибрахимов је био врло простран и носио је име Љубостиња.⁸⁹ Дакле, Крагујевац је био трг у време српске средњовековне државе. Као што је познато тргови су се налазили у близини градова или рудника тако да је наша претпоставка врло реална имајући у виду близину Грошнице.

Већина сматра да име села, односно трга Крагујевац потиче од имена птице крагуј – птице сличне орлу. Ова птица је коришћена и за лов. Познат је детаљ из *Житија деспота Стефана* и његовог лова пред смрт код места Глава: «...и док је још ловио, узео је крагујца на руку своју.»⁹⁰ О овој врсти птице грабљивице налазимо ближе податке код Вука Караџића: «нека тица која се припитоми па хвата друге тице као соко, акмаца, журица: Сва господа соколе понела, / А Драгија шарена крагуја - / Крагуј птица утве не увати.» или «Мујо пусти сивога сокола, / А Алија питому журицу».⁹¹ Чини се да се овде под именом крагујац подразумева птица слична соколу, рецимо слична јастребу, а не нека врста орла који се због своје величине не може носити лако на руци. Може бити да је овај трг био познат по трговини овом птицом тако да је једног тренутка и добио ово име. Опет, име овог трга може потицати и од личног имена Крагуј – Крагујац које је изведено од старог имена ове птице.

Јеринин-кнез Лазаров град у Доњим Грбицама

На брду Градини налазе се остаци утврђења чији су зидови били незнатно очувани. Традиција га приписује кнезу Лазару и Јерини, жени деспота Ђурђа. У близини је Црквина у атару Радошевац и Гробљиште у Видровцу. Између Доњих и Горњих Грбица одржали су се остаци «Кнез

⁸⁸ Б. Радовановић, *Стари Крагујевац*, Крагујевац 1996, стр. 13.

⁸⁹ Б. Ђурђев, *Историја народа Југославије, Београд 1960, стр. 95.*

⁹⁰ К. Филозоф, *Житије деспота Стефана Лазаревића*, Београд 1989, стр. 124.

⁹¹ В. С. Караџић, *Српски рјечник*, Београд 1969, стр. 162, 297.

Лазаровог пута» поплочаног «обичним каменом». У имену потеза Грчки До сачувано је сећање на Грке који су некада овде владали.⁹² Међутим, ни Дероко ни Бошковић не помињу овај град.

Петровић наводи податак да је недалеко од Градине нађено 7 килограма бакарног и сребрног римског новца из IV века. Са Градином у Грбицама, коју назива «моћно утврђење» доводи у везу остатке римске грађевине у Поскурицама⁹³, које се налази низводно на речици Угљешници, али ближе Петровцу. Међутим, на Градини је присутан и културни слој из старијег гвозденог доба. На Градини је археолошким истраживањима откривена озидана цистерна за воду и остаци римских грађевина, као и посуде од керамике, стакла, кости, алатке од гвожђа и бронзана статуа бога Баха, III-V века.⁹⁴ Регистровани су материјални остаци из рановизантијског периода, VI-VII века, а у подножју брда Градине остаци мање цркве поред чијих темеља је откривено 10 златника цара Јустинијана (527-565. године).⁹⁵ Регистрован је и већи број фрагментоване керамике и два цела лончића која су по стилским и типолошким одликама датована у X-XI век. Средњовековном периоду припадају сви откривени темељи објекта зиданих од ломљеног камена и земље: донжон кула на западном делу, стамбене зграде и потковичаста огњишта. На основу керамичког материјала Богдановић је закључио да је тврђава била жива и у XII веку.⁹⁶ По свему судећи да је страдала у време када је Немања водио ослободилачки рат против Византије крајем XII века.

Кулине у Петровцу код Крагујевца

У Петровцу код Крагујевца су постојали остаци старог града под именом Кулине који је по неким претпоставкама био седиште жупе Лепенице. Ту се налази и локалитет Латинско гробље. Радивојевић каже да је првобитно могао бити римски град и под њим варош, на чијим су темељима у средњем веку Срби подигли свој град и варош. Град је био дуж косе и протезао се до Цветојевца, пуна два часа хода! Под њим је у лепеничкој долини била варош. На Петровачкој коси Радивојевић је видео остатке пута «вероватно римског» који је био делимично поплочан каменом који се «овде онде задржао». Радивојевић није могао да пронађе било какав траг од камених зидина и насеља. Једино је наишао на римске

⁹² Т. Радивојевић, *Насеља у Лепеници*, стр. 71.

⁹³ Д. Петровић, *Остаци римске грађевине у Поскурицама*, Старице XV-XVI, Београд 1966, стр. 256.

⁹⁴ М. Богдановић, *Археолошка истраживања на подручју Централне Србије*, Станишта, Крагујевац 1983, стр. 26.

⁹⁵ М. Богдановић, *Старе културе на илу Централне Србије*, стр. 57.

⁹⁶ М. Богдановић, *Археолошка истраживања на подручју Централне Србије*, стр. 26; Исти, *Старе културе на илу Централне Србије*, стр. 58, 89.

тегуле и црепове. Идући ка Бозману постојали су «доскора старо Латинско гробље и Црквина којима такође није било трага». Радивојевић цитира Панту Срећковића да је и овде било средиште лепеничке жупе. Срећковић помиње «бело мраморно камење одакле бије јака чешма. Тај је простор пун старинских зидина, а на избрешку се и сада виде зидине старинског замка. Унутра у градићу су биле зграде, а около варош». Срећковић је ове остатке могао видети средином XIX века. Али, Срећковић сасвим произвољно каже да је овај град страдао у ратовима између 1650 и 1690. године.⁹⁷ На аустријској карти из 1718. године је у Петровцу убележен неименовани манастир или црква.⁹⁸ Ове Срећковићеве и Радивојевићеве податке је без било какве археолошке потврде прихватио Богдановић.⁹⁹

Интересантно је да Каниц не помиње Петровац иако се дуже задржао у Крагујевцу. Ни Дероко не помиње овај град иако је имао овако обиман опис Радивојевића и Срећковића. Бошковић на основу Радивојевића региструје незнатне остатке града.¹⁰⁰ Обрадовић погрешно тумачи податак из турског пописа у вези крагујевачког Петровца.¹⁰¹ Пошто је у попису реч о Петровцу чији мештани обрађују мезру Јасиковицу у Некудиму¹⁰² (преко реке Јасенице) то је у питању Петровац у атару села Сечаца и Вишевца.

Када се све узме у обзир Кулине ће најпре бити насеље из римског доба које је вероватно трајало и у раном средњем веку. По свему судећи давно је запустело.

Интересантна је легенда у вези суседног села Десимировца које је добило име по цркви на Брду у потесу Црквине. Она се звала Десимировец по «неком војводи Десимиру који је био њен ктитор».¹⁰³ Овај податак може бити интересантан с тога што постоје две знатне личности под именом Деса и Десимир са којима може бити увези ова легенда. Први Деса (Десимир) је велики жупан Рашке и жупан области Дендра (Шума) који је живео од око 1112. до око 1180. године, а владао 1160-62.

⁹⁷ Т. Радивојевић, *Насеља у Лејеници*, Насеља и порекло становништва 27, Српски етнографски зборник књ. XLVII, Београд 1930, стр. 182-83.

⁹⁸ Д. Пантелић, *Попис њојраничних нахија њосле њојсаревачкој мира*, Споменик ХСVI, Београд, карта у прилогу.

⁹⁹ М. Богдановић, *Старе културе на њлу Централне Србије*, Крагујевац 1981, стр. 59.

¹⁰⁰ Ђ. Бошковић, *Археолошка сѡменици и налазишћа II*, Централна Србија, Београд 1956, стр. 105.

¹⁰¹ Д. Обрадовић, *Средњовековни градови на њлу Шумадије*, Шумадијски анали 1, Крагујевац 2004, стр. 66.

¹⁰² А. Аличић, *Турски каѡастарски њојиси*, I, стр. 271.

¹⁰³ Т. Радивојевић, *Насеља у Лејеници*, стр. 82.

године.¹⁰⁴ Други је велики војвода Деса (Десимир), син српског краља Владислава I (краљ 1233-43.) и бугарске принцезе Белославе.¹⁰⁵

Градина у Котражи

Град у Котражи, у Горњој Јасеници, на брду Градина евидентиран је само у траговима.¹⁰⁶ Према литератури помиње га само Бошковић.¹⁰⁷

Кулина у Бушинцу и Градачка у Љубичевцу

Каниц помиње село Љубичевац које се некада звало Бушинци и крај њега, на брежуљку, четвртасти «торањ» за који кажу да су га саградили Саси.¹⁰⁸ Сматра се да су ово остаци града Сребрнице који се данас назива Кулине. Исто тако се претпоставља да потиче из XIV века и да је то она Сребрница војводе Николе иако се констатује да овде трагова од цркве Св. Николе уопште нема.¹⁰⁹ Међутим, осим куле ту постоје остаци зидова који кружно захватају мали простор на стрмини ка реци Сребрници тако да ће ово пре бити неко одбрамбено или мање рефугијално утврђење у склопу одбране рудника и вароши Сребрнице која се налазила на ушћу Бањске у Јасеницу и низводно до ушћа Ђуриначке реке.

Сељани кажу да некада пут није постојао већ се ишло јашећи на коњима или воловском запрегом низ корито реке Сребрнице. Овде је забележена и легенда о Св. Сави који је ту закопао своје велико благо.¹¹⁰ Кулина се у традицији везује за «проклету Јерину». Сељаци су показивали остатке «цркве» испод Кулине, на левој обали Сребрнице, при ушћу потока Чаруговац. Ту су откриване и велике надгробне плоче. «У манастиру Чаруговац је крунисан неки Немањић». Овде су уз поток биле «велике ковачнице» јер су ту налазили велике количине гвоздених алатки.¹¹¹

Село Бушинци се помиње од првог турског пописа 1476. године, а потом се помиње Збојштица, данас заселак Бушинца-Љубичевца, у коме постоји и поп Радосав, а 1572. има два попа.¹¹² У Љубичевцу и данас постоји црквина са рушевинама али о њој ништа не говори чак ни предање. Ова црквина са остатком гробља је у потезу Орашје – Стрпчани.

¹⁰⁴ Ж. Андрејић, *Светиа српска лоза*, Рача 2005, стр. 53.

¹⁰⁵ *Исто*, стр. 57.

¹⁰⁶ Б. Дробњаковић, *Јасеница*, Насеља и порекло становништва 13, Београд 1923, стр. 315.

¹⁰⁷ Ђ. Бошковић, *Археолошка сјоменици и налазишта II*, стр. 105.

¹⁰⁸ Ф. Каниц, *Србија*, 1, стр. 473.

¹⁰⁹ Ђ. Бошковић, *Археолошки сјоменици и налазишта у Србији*, стр. 103-104.

¹¹⁰ В. Чајкановић, *О српском врховном Боју*, Београд 1940, стр. 153; Кулишић, Петровић, *Пантелић, Српски митолошки речник*, Београд 1970, стр. 272.

¹¹¹ Ж. Андрејић, *Зајонейна Рамаћа*, стр. 82.

¹¹² А. Аличић, *Турски јојиси...*, I, стр. 315.

У непосредној близини налази се истурени вис Градачка који је само са једне стране приступачан. Врх му је простран и заравњен где се уочава притесано камење. По конфигурацији терена на врху осећају се остаци зидова, а на западном делу и остаци куле. Ту је по речима мештана била нека стара грађевина коју су срушили и заравнили терен где су формирали сеоско гувниште за вршај жита. Сам топоним Градачка индицира да је овде био неки град иако не постоји никакво сећање у народу. Одавде се види цео крај низ Сребрницу, Придворица, Страгари и читава горња Јасеница, а на другој страни све до врха Рудника.¹¹³

Градина на Малом Венчацу

Каниц први бележи да на врху Венчац планине, «као круна», постоји утврђење, а у атару села Бање «нешто североисточније и остаци старих зидина које народ зове 'двори војводе Бакића'. Нешто ниже избија моћан извор топле минералне воде».¹¹⁴ У натпису о градњи цркве у Брезовцу, 1444. године, се помиње град Венча.¹¹⁵ Све доскора ова два утврђења су неоправдано изједначавана јер их је увелико прекрио заборав, а њихови остаци су разнети ради градње других објеката у околини. Са рушевина Бакића двора је и Карађорђе превозио камен ради изградње своје престоне тврђаве у Тополи, 1811. године.¹¹⁶

Бакићи су владали у Ужичком крају према попису из 1476. године, а потом великим областима око планине Рудник, Венчац и Космај. Војвода Павле Бакић је владао у Шумадији од краја XV века, а после погибије Ферхад-паше пао је у немилост код везира Ибрахима тако да је морао да пребегне у Угарску, 1525. године. Многи чланови рода Бакића су остали у Шумадији где су као кнезови имали своје поседе. После учешћа у биткама на Мохачу и код Пеште, краљ Фердинанд је Павла прогласио за деспота Краљевине Рашке, 1537. године, а потом је, исте године, погинуо у битци код Горјана.¹¹⁷ Нема сумње да је и град, који су обновили Бакићи, постојао у средњовековној Србији.

Остаци још веће тврђаве, град Венча – «као круна» (Венац), налазе се на врху Малог Венчаца у атару села Брезовца. Овде су најновијим истраживањима утврђени остаци зидова, кула и стамбених објеката од камена и опеке, као и покретан материјал: фрагментовани коштани

¹¹³ Ж. Андрејић, *Зајонейина Рамаћа*, стр. 84.

¹¹⁴ Ф. Каниц, *Србија*, 1, стр. 340.

¹¹⁵ Ђ. Бошковић, *Археолошки сјоменици и налазишћа*, стр. 164.

¹¹⁶ Б. Дробњаковић, *Јасеница*, стр. 271, Ђ. Бошковић, *Археолошки сјоменици и налазишћа*, стр. 105.

¹¹⁷ Ж. Андрејић, *Власјелинство јисара Јована у Шумадији јочейком XVI века*, стр. 155-57. са литературом.

чешљеви, гвоздене маказе, гвоздена мотика, бронзана оплата – потковица, фрагментовани бакарни предмети, фрагменти керамике и тробридне стрелице, који се временски датира у период од I до VI и од XI до XV века.¹¹⁸ Одавде се види читав простор на исток до реке Мораве, на југ до Црног врха, Гледићких планина и Рудника, односно простор читаве жупе Лепенице, и на североисток све до Дунава и на север све до планине Космај, односно читав простор жупе Кучево.

Голубан у Вишевцу

Први запис о овом граду сачинио је Милићевић у XIX веку.¹¹⁹ Он је на врху брда Голубице у Вишевцу видео остатке дебелих камених зидова и кула на неким деловима до два метра висине. О укупном изгледу није оставио податке. Нешто касније Феликс Каниц помиње остатке града на брду Голубици, али «изнад села војводе Цукића».¹²⁰ Ова нетачност у убикацији Голубице и града Голубана говори да Каниц није био у Вишевцу већ да је овај податак чуо од сељака из околине Баточине и Бадњевца куда је прошао. Крајем овог века вршио је истраживања о прошлости села и пореклу породица Милан Јовановић из Вишевца. Он каже да је нетачан Вукићевићев податак да се брдо звало Голубица. Тврди да је у питању Голубац или Градиште, како се брдо и раније звало. Голубица је име највише тачке, а име Градиште је новијег порекла «Град шумадијског војводе порушен је и остале су само развалине». Градиште је прозвано по остацима некадашњег града.¹²¹

Почетком XX века овуда је пролазио Тоша Радивојевић вршећи етнографска истраживања насеља у Лепеници. Он је у средњовековне старине овог села сврстао Градиште (Голубан), Селиште и Џидовско гробље. Некадашња Голубица се сада бележи као Градиште, на коме је «некада био град, чије су се развалине познавале до пре 50 година». Народно предање каже да је овај град зидала «проклета Јерина». Одмах испод брда Градиша је Селиште, у равници «с обеју страна реке Раче до данашњег друма. Ту је, веле, била стара варош, коју нико није запамтио, али о којој се прича с колена на колена.» Радивојевић сматра да је овде било подграђе са тргом у близини кога је и Џидовско гробље чије остатке је видео.¹²² Подаци из народне традиције села Вишевца своју потврду

¹¹⁸ Н. Радојчић, О. Старчевић, *Извештај са сондажној рекогносцирања локалитетима «Градина» на Венчацу*, Шумадијски записи, 1, Аранђеловац 2003, стр. 223-233.

¹¹⁹ М. Милићевић, *Кнежевина Србија*, Београд 1876, стр. 232.

¹²⁰ Ф. Каниц, *Србија* 1, Београд 1985, стр. 607.

¹²¹ М. Јовановић, *Прилој о насељу Вишевца*, Крагујевац 1914, стр. 11.

¹²² Т. Радивојевић, *Насеља у Лепеници*, Српски етнографски зборник СКА, књига XLVII, Насеља и порекло становништва 27, Београд 1930, стр. 52.

налазе и у легенди из Источне Србије. У околини Сврљига је записана легенда о Вишевцима који су се овде доселили из свог краја због куге. «Некада одавно било је место Вишевац. То је био голем град, опасан сас куле, с пушкарнице, као права тврђава. Куће су му биле толико густе... Улице су биле толико тесне... На тија Вишевчани никаква људска сила им не могла ништа. Али једанпут удари чума и помори све. Који су преживели, они прејду три реће и отиду кам планин».¹²³ Село се не помиње под овим именом у време власти Петра и Павла Бакића када под именом Градишић припада писару Јовану. То би значило да је чувени град и подграђе расељено после пропасти Деспотовине 1459. године или после 1525. године.¹²⁴ На бази Радивојевића овај град као Голубан региструју Дероко¹²⁵ и Бошковић са екипом¹²⁶. Интересантно је да се врх Градишта на коме је град зове и Венац. На основу недовољно истражене литературе и о Градишту је писао Дејан Обрадовић, али без нових закључака.¹²⁷

Име средњовековног града Голубана се не помиње у старим српским повељама или записима. У аустријском попису 1718. године, помињу се села Крчмаре и Вишевци, али и Голубица.¹²⁸ Ми смо своједобно у врло слободној интерпретацији име града Голубана повезивали са слугом Голубаном из епске песме Цар Лазар и царица Милица. Слуга Голубан је несумњиво био неки властелин са звањем и поседима.¹²⁹

Недалеко од Селишта налази се локалитет Заграде. По турском попису из 1574. године се помиње манастир села Заградина са црквом Св. Арханђела. Олга Зиројевић сматра да је овај манастир био у Вишевцу у потесу Заграде.¹³⁰ Од мештанина је добијено једно гвоздено копље које је пронађено на југоисточној страни.¹³¹ Приликом нашег рекогносцирања утврдили смо да се остаци зидова и подзида (куле) уочавају једино на североисточној страни. Чини се да је град захватао читав обли врх брда и

¹²³ Д. Јоцић, *Топоними села Лозана у легендама и предању*, Бдење 3/4, Сврљиг 2003, стр. 139.

¹²⁴ Село је обновљено под именом Вишевац пре 1718. године.

¹²⁵ А. Дероко, *Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*, Београд 1950, стр. 112.

¹²⁶ Ђ. Бошковић, *Археолошки споменици и налазишта у Србији II*, стр. 105.

¹²⁷ Д. Обрадовић, *Средњовековни градови на југу Шумадије*, Шумадијски анали 1, Крагујевац 2004, стр. 66.

¹²⁸ Д. Пантелић, *Попис јојраничних нахија Србије*, Споменик ХСVI, Београд 1948, стр. 23.

¹²⁹ Ж. Андрејић, *Пола миленијума Раче*, Рача 1989, стр. 65.

¹³⁰ О. Зиројевић, *Цркве и манастири од 1459-1683*, стр. 42.

¹³¹ Ж. Андрејић, *Археолошко рекогносцирање Доње Лепенце*, *Археолошки преглед* 20, Београд 1978, стр. 168, Исти, *Рача и околнина*, Крагујевац 1979, стр. 53-54, Исти, *Нови налази из Лепенце и Јасенице*, *Археолошки преглед* 22, Београд 1981, стр. 192, Исти, *Средње Поморавље*, Рача 1989, стр. 19.

да је био елиптичне основе прилично великих димензија. Са врха Градишта се види читава раван према некадашњој жупи Кучево и према Поморављу и Ресави. Ово би била најистуренија тврђава у пограничном делу жупе Лепенице и Србије од краја XII до друге половине XIII века.

Цркве и манастири у Лејеници до XVI века

Манастир Дивостин

Већ је изнета претпоставка, која се у новије време оспорава, да се Дивостин код Крагујевца први пут помиње у повељи Василија II, 1020. године, као дијецеза Дивисискон у Браничевској епархији¹³². У попису сачињеном после Пожаревачког мира, 1718. године, пописан је као манастир Дивостин.¹³³ Панта Срећковић је записао да је као дете лично видео «страшне и велике развалине и праве царске сводове» када су га доводили да лежи на камену плочу изнад гроба неког светца који је ту био сахрањен. Он је сматрао да је из доба деспота Стевана «јер су план, сводови и грађевина личили на Војловицу. И данас постоји црква близу негдашње Кржаве Баре... а црква је недавно пропојала, али се не зна, ко је и када зидао. Имају још Елбеске Куће и рушевине старог манастира, али је све то травом зарасло... Елбеске Куће и Манастириште проклета су места.»¹³⁴ Радивојевић није могао да код народа добије информације о Елбеским Кућама и Манастиришту, а забележио је топоним Црквине на месту где су доскора биле рушевине и темељи старог манастира Дивостина. Она је изнад данашње цркве. Сељани су му испричали легенду да је манастир саградила «некаква лепота девојка за владе деспота Стевана Високог». Прича каже да је манастир страдао од удара грома, а од његових рушевина је подигнута данашња црква.¹³⁵ Данашња црква Св. Константина и Јелене је на старим темељима обновљена 1872. године.¹³⁶ Триконхална је са полукружним апсидама споља и изнутра.¹³⁷

Претпоставља се да је црква опустела крајем XVII века. Стари темељи триконхалне основе определили су изглед и данашње цркве тако да је она у моравском стилу с краја XIV и почетка XV века. Археолошки радови су показали да је испод био сачуван старији тротоар од камених плоча неправилног облика. Прокић сматра да се његово име може тумачити преко грчког «дивисистилос» као дворана са стубовима посвећена Богу

¹³² М. Динић, *Српске земље у средњем веку*, стр. 57.

¹³³ Д. Пантелић, *Попис њојраничних нахија Србије*, стр. 23.

¹³⁴ П. Срећковић, *Крагујевац, њабирци из доба ослобођења и њосле ослобођења*, стр. 54-58.

¹³⁵ Т. Радивојевић, *Насеља у Лејеници*, стр. 85-86.

¹³⁶ П. Петровић, *Црква у Дивостину код Крагујевца*, Богословље, Београд 1968, стр. 2.

¹³⁷ Ђ. Бошковић, *Археолошки сјоменици и налазишћа у Србији II*, стр. 140.

чији је размак стубова једнак њиховом пречнику, а овакав архитектонски концепт се може везати за паганске храмове или за тробродне базилике. Топоним Дивостум има значење «завет Богу», а Дивиста «виђење Бога».¹³⁸ Прокићева претпоставка о паганском храму може се повезати са Срећковићевим проклетим Елбеским Кућама и Манастириштем. По свему судећи да је византијски Дивисискон страдао у XII веку приликом Немањине обнове дедовине или приликом прогона Богумила. Највероватније да је обновљен у време деспота Стефана.

Црква Св. Архангела, данас Св. Стефана, манастира Копорина

Црква Св. Стефана са манастиром Копорин у селу Радовању је¹³⁹ мала једнокуполна и једнобродна грађевина без конхи и касније дозиданом невеликом припратом. Фреско живопис је делимично очуван и припада моравском стилу. Време настанка цркве се одређује према портрету деспота Стефана десно од улаза у наос поред кога је очуван натпис «Ва Христа Бога благовјарни деспот Стефан». Портрет је урађен са свим деспотским ознакама круна, скиптар у облику крста и адекватној одећи каква је и она у Каленићу (1417.) и његовој задужбини у Ресави (1418.). Пошто је кнез Стефан деспотску титулу добио од византијског цара Манојла II после битке код Ангоре, 1402. године, то присуство ове титуле одређује време изградње и исликавање цркве. Сматра се да је цркву саградио неки монах, а сликарство је настало у неодређено време после 1402, односно до 1410. године.¹⁴⁰ Не могу се прихватити аргументи који иду за тим да је црква грађена већ 1402. године од стране деспота Стефана.¹⁴¹ Ктиторски живопис је нестао на северном делу западног зида наоса. Једино је сачуван на јужном делу оштећен лик деспота Стефана и фрагменат дела главе светитеља са јасно видљивом тонзуром. Овакав

¹³⁸ Р. Прокић, *Стара црква Св. Констјанџина и Јелене у Дивосџину*, Станишта, Крагујевац 1985, стр. 179-182.

¹³⁹ Манастир Копорин данас припада епархији Браничево чије је ово рубно подручје. Радовање се помиње као село под овим именом тек од средине XIX века. Највероватније да је било заселак Ракинца или Баничине. Део Баничине је било и село Стојачак. Читав овај простор се звао пустара Баничина. Сам топоним Баничина говори о припадности овог простора у средњем веку некој неименованој баници – господарици.

¹⁴⁰ Ђ. Мано-Зиси, *Манасџир Којорин*, Старица 1933/34, Београд 1934, стр. 210-217; В. Ј. Ђурић, *Зидно сликарство Моравске школе*, Моравско сликарство, Београд 1968, стр. 17-18 (Чини се спорним да је сликар Макарије из Зрза који је сликао Љубостињу); В. Касалица, *Сликарство цркве манастира Којорина*, *Viminacium* 7, Пожаревац 1992, стр. 133-36; Ж. Андрејић, *Црква Св. Стефана манастира Којорина и његово групогроба Св. Десјоша Стефана Високог*, Наш траг 3, Велика Плана јул-август 2002, стр. 52. Д. Прерадовић-Петровић, *Прилози проучавању манастира Којорина*, Некудим 2, Смед. Паланка 6. 05. 2002, стр. 34, 41.

¹⁴¹ Р. Милошевић, *Манасџир Којорин 1402-2002*, Смедерево 2002, стр. 31-45.

изглед светитеља даје до знања да је реч о Св. Првомученику и архиђакону Стефану за кога се мисли да је и патронимик цркве. Деспот Стефан у десној руци држи скиптар у виду двоструког крста, а левом показује на Св. Стефана који је био заштитник Немањића и његов.

О цркви Св. Стефана и манастиру Копорину постоји само један поуздан историјски подата. Он се налази у турском попису из 1516. године: «Тимар Кара-Хамзе, човека Бали-бега: Свети Арханђео, манастир Копорић у Некудиму.»¹⁴² У њему бораве калуђери. Дакле, он више не припада Лепеници већ нахији Некудим. Међутим у парцијалном попису кадилука Рудник и нахије Островице, у помињаном попису писара Јована (Бакића) помиње се манастир Св. Стефан код села Враженова и Бучмана. Село Враженово данас не постоји, а Бучман би могло бити село Бучје које је данас заселак Велике Планае и налази се испод манастира Копорина. Али. Св. Стефан може бити и манастир са великом црквом у Горовичу која се такође по легенди повезује са ктиторством деспота Стефана.

По непоузданим подацима манастир се помиње у вези обрачуна Вишеваца са Турцима из Старог Ацибеговца (данас Старо Село), 1803. године.¹⁴³ Исто тако су непоуздани подаци да је манастир обнављан за време Првог српског устанка.¹⁴⁴ Први новији помен је и 1825. године када се Стојадин Ђорђевић из Вишевца обратио кнезу Милошу Обреновићу да му дозволи обнову манастира ради исцељења болести коју има.¹⁴⁵ Црква и манастирски конак су обновљени и 1880. године¹⁴⁶ да би га ускоро посетио Каниц.

Први извештај о Копорину направио је Каниц у XIX веку: «Мали манастир Копорин, који су после дуготрајне запуштености четири околне општине обновили и поклонили му 11 хектара оранице, винограда и шуме. Главни извор прихода чине ипак верници, који у великом броју посећују 'чудотворну црквицу' Св. Стефана, чије се оснивање приписује Стефану Високом (1389-1427). Он се појављује *al fresco* с моделом цркве у руци (?) и на још неким просечно рађеним сликама. Нартекс првобитне грађевине с полукружним хоросом и исто таквим бочним апсидама (?) повећан је дозиђивањем припрате приликом прве реновације у XVI веку. Пошто се с разних страна говоркало да се испод налазе гробнице, године 1886. је тамо

¹⁴² О. Зиројевић, *Попис манастира Смедеревској санџака из 1516*, Саопштења XXVI, Београд 1994, стр. 157; Иста, *Цркве и манастири на јодручју Пећке патријаршије до 1683. године*, стр. 119.

¹⁴³ М. Јовановић, *Прилози о насељу Вишевца*, Скопље 1938, стр. 16-17.

¹⁴⁴ А. Деспотовић, *Копорин*, В. Масука - радови завичајних стваралаца, Велика Плана 1989, стр. 21; Д. Митошевић, *Манастир Копорин*, Смедерево 1990, стр. 15.

¹⁴⁵ Ж. Андрејић, *Пола миленијума Раче*, Рача 1989, стр. 139.

¹⁴⁶ Д. Митошевић, *Манастир Копорин*, стр. 16.

упућена комисија да испита, међутим, ископавања која су предузета под вођством смедеревског окружног инжењера Каракашевића остала су без резултата. Паланачки капетан је прикупио новац за доградњу новог конака за калуђере...».¹⁴⁷ Већ у то време је забележено да је црква посвећена преносу мошти Св. Архиђакона Стефана 2/15. августа. У читавој ужој и широј околини ова се црква поштовала у народу као «велика светиња», а многи су долазили да би се излечили над каменом плочом испод фреске са ликом деспота Стефана.

Каниц каже да је ктитор цркве деспот Стефан који је као такав насликан на више места. Сматра се и да је под плочом испод његове фреске гроб деспота Стефана. Међутим, Деспот није ктитор цркве јер је насликан као актуелни владар који у руци, како је то уобичајено за ктиторе, нема њен модел. Ктитор је био насликан на северном делу. Највероватније да је у питању локални, нижеразредни властелин, или замонашени властелин чија је ова црква због малих димензија меморијална капела. Да је црква могла бити у функцији меморијалне капеле види се из тога што је од југозападног прислоњеног стуба до западног зида наоса одстојање од два метра што омогућава сахрањивање. Црква није могла бити у прво време намењена монашком општежићу већ је тај програм добила са изградњом припрате у XVI-XVII веку.¹⁴⁸ Ердељановић је забележио народно предање да је црква грађена 1408. године од стране деспота Стефана, а да су га Турци опустошили 1472. године.¹⁴⁹ У *Лейојису цркве* у Великој Плани је записано: «народ мисли да је деспот Ђурђе Бранковић подигао Копорин».¹⁵⁰

Отворену сумњу да је деспот сахрањен у цркви манстира Копорина изразио је и највећи део стручне јавности. Даница Поповић сматра да «...читава теза ослоњена је на две тешко одрживе претпоставке: да је манстир Копорин задужбина деспота Стефана, и да деспотов лик насликан на западном чиду изнад гроба представља ктиторски портрет. Ове резултате који никад нису објављени у научној форми, уз пратећу документацију, стручна јавност примила је са великом резервом... нова сазнања о гробу деспота Стефана засада могу да пруже само археолошка испитивања југозападног простора ресавског наоса».¹⁵¹ Овде се мора као још један аргумент овом мишљењу додати и следеће: ако су деспотове

¹⁴⁷ Ф. Каниц, *Србија 2*, стр. 548.

¹⁴⁸ Ж. Андрејић, *Црква Св. Стефана манастира Копорина и њено значење у историји града Св. Деспота Стефана Високог*, Наш траг 3, Велика Плана јул-август 2002, стр. 52.

¹⁴⁹ Ј. Ердељановић, *Етнолошка трага о Шумадинцима*, СЕЗ LXVI, Београд 1951, стр. 57.

¹⁵⁰ Б. Дробњаковић, *Лейојис околине Подунавске области I*, Панчево 1929, стр. 74.

¹⁵¹ Д. Поповић, *Гроб и кули деспота Стефана Лазаревића*, Манастир Ресави – историја и уметност, Деспотовац 1995, стр. 47-48.

«свете» мошти биле пренете у Копорин онда би логично било да дође и до накнадног исписивања атрибута «Свети» поред његовог портрета јер је то за ову изузетно малу цркву била посебно велика промена.¹⁵²

Међутим, монахиње, пошто је манастир женски од 1958. године, откопале су гроб 1977, који је сматран ктиторским и који је имао успостављену културну традицију. Потом су уследили радови Завода за заштиту споменика културе из Крагујевца.¹⁵³ После проналаска делова мошти из којих се осећало миро извршена је стручна антрополошка и палеонтолошка експертиза од стране антрополога др Србољуба Живановића у Лондону 1983. године.¹⁵⁴ Експертизом је утврђено да је особа која је сахрањена у Копорину била мушког пола, висока 175. сантиметра, а у тренутку смрти око 50 година старости. На десној голењачи су пронађене патолошке промене јер је претрпела повреду нанесену «највероватније ударцем полуге непосредно изнад скочног зглоба... запаљење није излечено, па је постало хронично и вршена је хируршка интервенција чији се трагови запажају... извршено је засецање инструментом у виду длета... Нађени су трагови равнања оштрим предметом, у виду сечице на десној рамењачи, левој и десној бутној кости, а најизразитија повреда на десној голењачи». Живановић је закључио: «... да је скелет нађен у ктиторској гробници у манастиру Копорину припадао деспоту Стефану Лазаревићу...¹⁵⁵ Овај налаз се подудара са подацима из живота деспота Стефана. Он је у битци код Ангоре, 28. јула 1402. године «имао окрвављену десницу». Постоје подаци и да је дуже време боловао од последица пада са коња и да је једно време храмао. Добио је од Дубровчана лекара који је извршио хируршку интервенцију после које је прездравио «хођаше добро чинећи».¹⁵⁶

Са благословом Његове светости патријарха Германа и одлуком Светог синода сачињен је ћивот за свете мошти и новоизрађени знаци деспотског достојанства: крст, круна, мач и одежда. Ћивот је унет и положен у цркву Св. Стефана манастира Копорина 15. октобра 1989. године.¹⁵⁷ Овим чином

¹⁵² Ж. Андрејић, *Црква Св. Стефана манастира Копорина и њено значење у историји града Св. Десноша Стефана Високог*, стр. 52-53.

¹⁵³ Д. Митошевић, *Манастир Копорин*, стр. 26.

¹⁵⁴ С. Живановић, *Ктиторска гробница у манастиру Копорину*, В. Масука – радови завичајних стваралаца, стр. 67; Исти, *Физичка антропологија и палеоантропологија у историјским исцртавањима на примерима проучавања остатака скелета деспота Стефана Лазаревића*, Историјски гласник 1-2, Београд 1983, стр. 7-23.

¹⁵⁵ *Истио*, стр. 61, 65.

¹⁵⁶ Ж. Андрејић, *Деснош Стефан и медицина*, Информатор 1, Смедеревска Паланка 1992, стр. 20-23.

¹⁵⁷ Д. Митошевић, *Манастир Копорин*, стр. 27.

је Српска православна црква завршила вишевековни процес канонизације деспота Стефана.

Када се узму у обзир све чињенице произилази да је црква првобитно била посвећена Св. Архангелу од стране неког лепеничког властелина који се замонашио у време његовог сизерена и владара деспота Стефана. Црква је саграђена и осликана после 1402, а највероватније око 1408. године. Сви релевантни историјски извори и подаци говоре да је деспот Стефан сахрањен 1427. године у својој ктиторији у Ресави. По свему судећи, због страдања Ресаве мошти деспота Стефана су пренете у Копорин, највероватније крајем XVI или почетком XVII века, при чему је дошло и до промене црквеног патронимика. Дакле, црква Св. Архангела, односно Св. Стефана, тада нахији Некудим, постала је друго гробно и култно место деспота Стефана. Проналазак мошти то доказује, али се тиме не доказује да је деспот био ктитор ове цркве.¹⁵⁸

Црква у Горовичу

Дробњаковић је обишао зидине ове цркве и забележио легенду да је подигнута од стране деспота Стефана. У близини је извор «Главица» где је деспот преноћио и уснио да треба да сагради на том месту цркву и у њој причести своју војску. Настанак цркве легенда повезује са битком код Никопоља, 1396. године у којој је учествовао и деспот Стефан на турској страни.¹⁵⁹ Полазећи у бој деспотова војска се разболела тако да су морали зановити. Ту је уснио сан по коме се бацио копљем преко главе и на месту где се оно заболо подигао је цркву малу као жаба (Жабари), потом је причестио војску и отишао даље.¹⁶⁰ Ова црква је у суседству села Жабара где је пронађена остава од 48. комада сребрних динара краљева Милутина и Стефана Дечанског.¹⁶¹ Црква се помиње у турском попису из 1574. године¹⁶². Сасвим поуздан историјски податак је да се у овој цркви венчао Карађорђе Петровић¹⁶³, 1786. године.

Црква је посвећена Преображењу, а на основу архитектонског изгледа доводи се у везу са крајем XIV и почетком XV века. Црква је триконхалне, врло издужене, основе са полукружном апсидиом. Дебели камени зидови

¹⁵⁸ Ж. Андрејић, *Црква Св. Стефана манастира Копорина и њено значење у историји Српске Цркве*, стр. 55-56.

¹⁵⁹ М. Дробњаковић, *Јасеница, Насеља и порекло становништва* 13, Београд 1923, стр. 300.

¹⁶⁰ Ђ. Бошковић, *Археолошки споменици и налазишта II*, стр. 133.

¹⁶¹ * * * *Ковања и ковнице античкој и средњовековној новца*, Београд 1975, стр. 142.

¹⁶² А. Аличић, *Турски пописи...*, II, стр. 346.

¹⁶³ Г. Пантелић, *Казивања о српском устанку 1804*, Београд 1980, стр. 78; Ж. Андрејић, *О Карађорђу и Степановићевцима*, Шумадијски записи 1, стр. 84.

су доста високи, а свод је полукружан. Припрата је касније дозидана. Довратници су обрађени у виду биљних и геометријских преплета, а поред унутрашњих врата је узидан рељеф лава. Испод самог крова се протеже венац сачињен од слепих аркадица романског типа, сличних онима на Манасији и Враћевшници. Шесдесетих година XIX века црква је напуштена, највероватније због оштећења од земљотреса.¹⁶⁴

Манастир Грнчарица

Панта Срећковић бележи да је данашња црква трећа по реду и да је саграђена после 1840. године на месту «проклете гомиле Анатеме». Пре тога је постојала старија црква коју је саградио неки Стеван око средине XVIII века. Најстарију цркву је, каже, саградио деспот Стефан и њу су Турци срушили.¹⁶⁵ Каниц каже да манастир Грнчарица са црквом Св. Оца Николаја лежи у шумовитом кланцу. Обновљена је 1870. године.¹⁶⁶

Радивојевић је забележио предање да је овај манастир задужбина краља Драгутина и да је подигнут крај Младенове воде где се данас налази Црквина на брду Чукара, али се не памти његово прво име. Манастир је ту био и за време Косовског боја и да је касније био премештен на скровитије место. Ово је урађено у време духовника Пахомија и по одобрењу баточинског Сулејман-паше. У време Кочине крајине, 1788. године био је зарушен. У време Првог српског устанка је обнављан, наводно по одобрењу «Фуид-паше» (?!). Манастир суновила три брата Грка, по занимању грнчари и по томе је манастир прозван Грчарица. Радивојевић каже да је то била трећа црква од оснивања манастира. Међутим, све до 1850. године била је мирска црква када је претворена у манастир. Село се раније по манастиру звало Грнчарица.¹⁶⁷

Према натпису изнад улаза црква је саграђена у време султана Сулејмана, а под игуманом Максимом, «значи негде средином XVI века».¹⁶⁸ Олга Зиројевић тврди да је саграђена 1533. године. Као султанов хас се помиње у попису 1572, а 1574. године се налази између села Грнчарице и Ветешнице.¹⁶⁹ Црква је триконхалне основе са полукружним апсидама и једном куполом. Над припратом се налази кула звонара са куполом.

¹⁶⁴ Ђ. Бошковић, *Археолошки сјоменици и налазишта*, стр. 133-134.

¹⁶⁵ П. Срећковић, *Крајујевац, њабирци из доба ослобођења и после ослобођења*, стр. 52-54.

¹⁶⁶ Ф. Каниц, *Србија*, 1, стр. 606.

¹⁶⁷ Т. Радивојевић, *Насеља у Лейеници*, стр. 193-94.

¹⁶⁸ Ђ. Бошковић, *Археолошки сјоменици и налазишта Србије*, стр. 141-42.

¹⁶⁹ О. Зиројевић, *Цркве и манастири...*, стр. 89.

Св. Никола у Рамаћи

Испод Рамаћког виса, на огранку планине Рудник, налази се село Рамаћа са црквом која је данас посвећена Св. Константину и Јелени чији је стари средњовековни живопис у доброј мери сачуван. Радивојевић је регистровао цркву под именом Куманица за коју кажу да је подигнута још у време цара Душана. У потесу Војводинац се налази Црквина која је такође по предању из истог доба, а забележио је и податке о Старом или Душанском гробљу.¹⁷⁰ Бошковић је назива манастиром¹⁷¹, што тврди Прокић на основу археолошких ископавања¹⁷² и Олга Зиројевић на основу турских пописа¹⁷³. Наиме овде је постојао манастир у XVI веку.

Најстарији помен Рамаће налази се у дневнику једног турског војсковође који се налазио уз султана Сулејмана Величанственог у походу на Београд 1521. године.¹⁷⁴ У аустријском попису из 1718. године Рамаћа се бележи као пусто место.¹⁷⁵ Црква је била у лошем стању тако да ју је обновио 1830. године Сима Милосављевић-Паштрмац пошто се налазила у засеоку Паштрми где је живео и где је после неколико година ту и сахрањен.¹⁷⁶

Прва значајнија сазнања добијена су од Драге Михајловић која на основу програма живописа и ктиторског портрета долази до правилног закључка да је црква првобитно била посвећена Св. Николи. На основу ове чињенице повезана је са црквом Св. Николе у Сребрници из повеље кнегиње Милице, монахиње Јевгеније са синовима руском манастиру Св. Пантелејмона на Атосу, 1395. године.¹⁷⁷ Међу дародавцима овог манастира налазе се и војвода Никола и жена му Видослава «приложи цркву у Сребрници Светог Николе и Сребрницу са свим селима и метосима и међама и правима тих села и те цркве».¹⁷⁸ Војвода Никола је изгледа војвода Никола Зојић који је познат као један од учесника у неуспелој побуни против деспота Стефана, 1398. године. Да би избегао смртну казну побегао је у неприступачни град Островицу, а потом се уз

¹⁷⁰ Т. Радивојевић, *Насеља у Лејеници*, стр. 207.

¹⁷¹ Ђ. Бошковић, *Археолошка сјоменици и налазишта у Србији*, стр. 150.

¹⁷² Р. Прокић, *Архитектура Св. Николе у Рамаћи*, у: *Загонетна Рамаћа*, стр. 22.

¹⁷³ О. Зиројевић, *Цркве и манастири...*, стр. 174.

¹⁷⁴ Г. Елезовић, Г. Шкриванић, *Како су Турци после више ојсада заузели Београд*, Београд 1956, стр. 34, 42-43.

¹⁷⁵ Д. Пантелић, *Попис пограничних нахија Србије*, стр. 24.

¹⁷⁶ М. Михајловић, *Православна српска црква у Краљевини Србији*, Београд 1895, стр. 96.

¹⁷⁷ Д. Михајловић, *Црква у Рамаћи – нови сјоменик сликарства моравске школе*, Саопштења, I, Београд 1956, стр. 147-155.

¹⁷⁸ С. Новаковић, *Законски сјоменици српске државе средњеј века*, Београд 1912, стр. 519.

дозволу деспотову замонашио са супругом и четири кћери.¹⁷⁹ За време деспота Стефана Сребрница се помиње као рудник и ковница, а ту је и један од његових дворова где је сазвао црквено-државни сабор, 1426. године, на коме је одредио за наследника свог сестрића Ђурђа Бранковића. У овој Сребрници, данашњи Страгари, налазила се и црква Св. Николе војводе Николе. Узводно од Сребрнице, на левој и десној страни реке Сребрнице је село Зловшница у Лепеници логотета Стефана Ратковића. Узводно се налазе остаци утврђења које се зове Кулина, а још даље у селу Љубичевац (Горња Зловшница?) је брдо Градачка са незнатним остацима још једног рефугијалног утврђења. У свим овим местима су били рудници сребра.¹⁸⁰

Црква у Рамаћи је мала једнокуполна грађевина од камена са основом сажетог уписаног крста. Са слепим и удубљеним аркадама на фасади највише подсећа на цркве Св. Богородице у Муштутишту и Матки. Сврстава се у споменике моравске школе који немају карактеристичну триконхалну основу и само са једном куполом као што су Никоље, Копорин, Јошаница, Борач итд. Црква је имала четири прислоњена стуба над чијим луковима су пандатифи који прихватају куполу. Одстојање прислоњених стубова од западног зида наоса је један метар, а између стубова, на јужној и северној страни, око три метра. То нам даје до знања да је гробно место ктитора предвиђено испод његове слике на јужној страни. Овде није откривена гробница, али су пронађени остаци раскопаваних гробова без гробних прилога. Ктитор је највероватније сахрањен уз јужни зид споља где је откривена плоча од мермера, али без натписа.¹⁸¹ Црква је по свему судећи старија од садашњег живописа. У неком тренутку пре осликавања овог живописа је обнављана при чему је добила и већу висину добивши јако на грациозности.¹⁸²

Бранка Кнежевић је датовала врло квалитетан живопис ове цркве у 1395. годину сматрајући је црквом војводе Николе која се помиње у повељи кнегиње Милице.¹⁸³ Међутим, за решавање овог питања од пресудне важности је портрет ктитора на јужном зиду наоса. Ктитор је мирски свештеник са својим младим сином (или синовцем) и братом који приноси модел цркве Св. Николи који је прихвата из лунете на небу. Проблем представља што је текст са именом ктитора нестао. Али, сама чињеница да је у питању ктитор који је мирски свештеник, који можда

¹⁷⁹ * * * *Историја српског народа*, I, Београд 1982, стр. 41, 63-64, 114-115.

¹⁸⁰ Ж. Андрејић, *Зајонейина Рамаћа*, Рача 1992, стр. 81-90.

¹⁸¹ *Исто*, стр. 22.

¹⁸² Исто, Р. Прокић, *Архитектура Св. Николе у Рамаћи*, у: *Загонетна Рамаћа*, стр. 19.

¹⁸³ Б. Кнежевић, *Црква у селу Рамаћа*, *Зборник за ликовне уметности*, 4, Нови Сад 1968, стр. 121-166.

има и сина, довољна је да нас увери да овде није насликан војвода Никола (Зојић) који је имао супругу из рода кнегиње Милице и четири кћери са којима се замонашио. На јужном делу западног зида наоса сачуван је фрагмент портрета владара и до њега добро очувана слика неког неименованог високог архијереја, дуге седе браде (највероватније епископа или патријарха). На северном делу истог зида налази се сачувана само лева рука неке мушке особе и до ње, у горњем делу, сачуван портрет владарке обучене у пурпурну одећу и са отвореном зупчастом (краљевском) круном на глави која је као таква карактеристична за средњоевропске или западне владаре. И она као и, вероватно њен супруг, има испружене руке у адорацији према Христу у лунети између њих. Очигледно је у питању сцена владарске инвеституре на власт дате од Бога. На западној страни северозападног пиластра, наспрам владарке насликан је млади светитељ са тонзуром на глави за кога се са сигурношћу може рећи да је у питању Св. Стефан Првомученик који је био заштитник српске државе и владара Немањина колена.¹⁸⁴

На основу стилских особина живописа и натписа међу којима се појављују и речи из турског вокабулара датовали смо обнову цркве и живопис у средину XV века. Пошто смо доказали да је црква Св. Николе војводе Николе у Сребрници у данашњим Страгарима, цркву Св. Николе у Рамаћи смо повезали са великим логотетом Стефаном Ратковићем. Дошли смо до закључка да је ово његова ктиторија и да је у питању његова придворна црква. У већ помињаној повељи босанског краља Стефана Томаша великом логотету Стефану Ратковићу деспота Лазара се напомиње да је у Лепеници имао села Кутлеши (Кутлово, суседно село до Рамаће), Зловшпетицу (Зловшницу код Страгара) и Драгиновце где му је двор, која је баштинио још у време деспота Стефана и Ђурђа. У тој повељи се дају права заштите Стефану Ратковић и његовој породици и деци. На основу тог сазнања у високом архијереју на јужном делу западног зида наоса идентификовали смо патријарха Никодима II и до њега деспота Ђурђа. На северном зиду сматрамо да је, логично би било, насликан деспот Лазар и његова супруга Јелена Палеолог.¹⁸⁵ На основу типа круне владарке мишљења смо да може бити у питању деспотица Јелена (Јелача) – Марија, кћер деспота Лазара, а до ње би био њен супруг босански краљевић и српски деспот Стефан Томашевић. Архијереј до

¹⁸⁴ Ж. Андрејић, *Зајонейина Рамаћа*, стр. 39-42.

¹⁸⁵ Ж. Андрејић, *Зајонейина Рамаћа*, стр. 101-123.

владара би био смедеревски митрополит Атанасије, а владар деспот Лазар.¹⁸⁶

Ктиторовог брата смо, под претпоставком, идентификовали са Радоњом Ратковићем, који је био конзул у дубровачкој трговачкој и рударској колонији у оближњем граду Руднику. Ратковићи су изгледа били пореклом из Босне, односно били су синови Радоње Ратковића из области Раме, војводе Сандаља Хранића, који је погинуо под градом Кључом у борби против Угара, 1411. године. Област Хранића је освојена од стране Хрвоја Вукчића Косаче, а потом је од 1415. године у Босни избио грађански рат између присталица краљева Остоје и Твртка II Котроманића. То је време када су Ратковићи дошли у Србију деспота Стефана и Лепеницу.¹⁸⁷ Један од поседа неког од осталих Ратковића могло би бити и село Ратковић код Рековца у Левчу, али може бити да је припадало Лепеници. На основу свега сачинили смо и детаљнију биографију великог логотета Стефана Ратковића.¹⁸⁸ Може се претпоставити да Ратковићи потичу од неког Ратка из Босне или Херцеговине. Једини познати Ратко је свештеник из Дубровника који је био капелан краља Твртка I Котроманића¹⁸⁹ што не значи да је он родоначелник Ратковића. Очигледно да многи потоњи ратковићи јесу дубровачки конзули у Србији и Сребрници, али су логотет Стефан и његов брат Радоња, на основу иконографије цркве у Рамаћи православци. Касније Ратко постаје краљев протовистијар – министар финансија и на крају епископ Требиња и Мркране. Умро је око 1393. године за време власти краља Дабише и Јелене Грубе. Свештеник Ратко је католик и највероватније се није женио.

Што се тиче вароши Сребрнице у (области) Сребрница ми смо је своједобно (још 1992. године) лоцирали на просторима данашњих Страгара у области Сребрница у северној подгорини Рудника око истоимене реке и реке Ђуринци које формирају реку Јасеницу. После пада деспотовине Сребрница се назива Придворица. У вези са што прецизнијом убикацијом Сребрнице и области Сребрнице користили смо и расположиве турске пописе. У области Сребрнице била је и црква Св. Николе у Рамаћи.¹⁹⁰ Истоветно мишљење о области Сребрнице, уз коришћење турских извора, изнела је и презентирала Бранка Кнежевић као своје откриће, у новије време, не позивајући се на наше већ

¹⁸⁶ Ж. Андрејић, *Велики логотет кр Стефан Рајковић*, Mons aureus 5-6, Смедерево 2004, стр. 192.

¹⁸⁷ Исти, *Зајонетна Рамаћа*, стр. 109-111.

¹⁸⁸ Исти, *Велики логотет кр Стефан Рајковић*, стр. 187-198.

¹⁸⁹ К. Јиречек, *Историја Срба*, I, Београд 1987, стр. 267.

¹⁹⁰ Ж. Андрејић, *Велики логотет кр Стефан Рајковић*, стр. 81-99.

постигнуте резултате, иако је знала за наш рад који у научној апаратури и наводи. Овакав поступак у вези «открића» Сребрнице је у научној методологији у најмању руку чудан.¹⁹¹ У свом раду, не помињући наше решење, Бранка Кнежевић брани своју ранију тезу, коју смо ми потпуно оспорили, а и овог пута то још убедљивије чинимо, да је црква Св. Николе у Рамаћи црква војводе Николе (Зојића) у Сребрници, а да је Св. Никола у Рамаћи, односно у Драгиновцу, задужбина мирског свештеника, великог логотета Стефана Ратковића.¹⁹² Бранка Кнежевић не уважава просту чињеницу у аргументацији против њеног става да је ктитор у Рамаћи мирски свештеник, а не монах, односно замонашени војвода Никола и да војвода Никола има четири кћери. Опет, и опет, што би рекао чувени Иларион Руварац, Бранка Кнежевић није у праву. У Сребрници, црква Св. Николе војводе Николе у Сребрници је данашња порушена црква Придворица на ушћу Бањске реке у Сребрницу. Ту се налазила и варош Сребрница у којој је био двор војводе Николе који је после његове побуне и кажњавања морао припасти деспоту Стефану. У Сребрници »de Rudnic«, »Sreberniza a presso Rudnic« је боравила кнегиња Милица са синовима 1395, ту је деспот Стефан држао сабор 1426, ту борави деспот Ђурђе 1430 и 1432. године.¹⁹³ У прилично великој вароши Сребрници имао је куће и Тома Кантакузин, брат деспотице Јерине, 1433. године.¹⁹⁴ У Сребрници је била дубровачка колонија¹⁹⁵ и највероватније велики трг.

Међутим, као што смо видели, та област, област Сребрнице, припадала је средњовековној жупи Лепеници. Исто тако видимо да није постојала жупа Рудник већ се увек помиње Рудник у смислу области. Што се тиче области Рудник изгледа да је она једним делом припадала жупи Борач (Гружа) и жупи Лепеница. Западни део је припадао Островичкој власти. Заправо, видимо да су жупе имале и своје области.

Црква Св. Николе – Придворица војводе Николе

У Бошковићевом попису ова црквина, крај реке Сребрнице и пута који од раскрснице одваја за манастир Благовештење рудничко, назива се погрешно Петковица.¹⁹⁶ Данас се зна да је у суседном селу Зловшница црква Петковица. Зато сматрамо да је овде била црква Св. Николе војводе

¹⁹¹ Б. Кнежевић, *Рудничка Сребрница са црквом Свѣиої Николе*, Саопштења XXXII-XXXIII, Београд 2001, стр. 27-31, 47.

¹⁹² *Исто*, стр. 31-44.

¹⁹³ М. Динић, *Српске земље у средњем веку*, стр. 62.

¹⁹⁴ М. Спремић, *Десѣоїѣ Ђурађ Бранковић и њѣово доба*, Београд 1994, стр. 142, 145, 169, 182.

¹⁹⁵ Б. Храбак, *Рудник ѿод Шѣурцем и њѣова дубровачка насеобина*, Зборник XIV, Чачак 1984, стр. 5-86.

¹⁹⁶ Ђ. Бошковић, *Археолошки сѣоменици и налазишѣа у Србији*, стр. 196.

Николе. У првом турском попису из 1476. године посебно се уписују села Страгари и «Придворица, друго име Сребрница». У попису се наводе свештеници Богосав, Стефан, Брезута и Новак Врло и његови синови Оливер и Кузман. По попису из 1516. године у Придворици се помиње поп Милан, 1525. два попа: Јован и Димитрије, 1559-60. се помиње баштина попа Живка, 1572. постоји баштина Миладина попа и његових синова.¹⁹⁷

У попису из 1536. године постоји и црква Св. Архангела у Придворици за коју Олга Зиројевић мисли, сматрамо погрешно, да је Петковица.¹⁹⁸

Петковица у Зловшници

На локалитету Црквиште су били значајни остаци цркве који су стручно конзервирани, а потом су, крајем XX века, црква и манастирски конаци обновљени. Чини се да је велику забуну унео Прокић који је сматрао Кулину у Бушинцима за нечији двор: «Црквина која је конзервирана у народу се зове Придворица. Ово није без основа, јер се неколико километара уз Сребрницу налази средњовековно утврђење звано Кулина.»¹⁹⁹ Св. Петка - Петковица је једнобродна, засведена полуобличасто, а апсида је полукружна. Грађена је од камена у две фазе. Иконостас је зидан са два пролаза. Портал улаза је полукружан са лунетом изнад. На унутрашњем северном зиду наоса су остаци плитке полукружне нише, а у олтару је часна трпеза зидана ломљеним каменом и сигом. Око и у самом цркви су откривени гробови са надгробним плочама. Са спољне јужне стране су два гроба са мермерним плочама и делимично очуваним натписима.²⁰⁰ Прва је монаха Доментијана из 1379, а друга јеромонаха Доментијана из 1443. године.²⁰¹ Ми смо под претпоставком натписе допунили и читали уз образлагање тако да би се дало закључити да је монах Доментијан био логотет и, највероватније, син војводе Димитрија Мрње, унук краља Вукашина.²⁰² Мадас сматра да је гроб Бране

¹⁹⁷ А. Аличић, *Турски пописи...*, I, стр. 173, 215, 313, 378.

¹⁹⁸ О. Зиројевић, *Цркве и манастири...*, стр. 45.

¹⁹⁹ Р. Прокић, *Конзерваторско-реставраторски радови на црквици 'Петковица' код Сирајаара*, Саопштења IX, град 1971, стр. 81.

²⁰⁰ Р. Прокић, Д. Мадас, Р. Николић, *Конзерваторско-реставраторски радови на цркви 'Петковици' код Сирајаара*, Саопштења IX, Београд 1970, стр. 81-98.

²⁰¹ Г. Томовић, *Морфологија ћириличних написица на Балкану*, стр. 82, 114.

²⁰² Ж. Андрејић, *Загонетна Рамаћа*, стр. 91-92.

Тохолјевића са натписом, фигуром јелена, представом сунца и лук са стрелом, из XVI века.²⁰³

Другој фази припада припрата која је накнадно дозидана у облику куле звонаре са две етажe и међуспратном конструкцијом, као и уз јужну страну дозидан параклис. Том приликом је црква из мирске претворена у монашку и успостављен манастир иако нису откривени његови конаци или пратећи објекти.

Судећи по фрагментима најстаријег сачуваног живописа црква је из XIII века, из доба краља Уроша I. Млађи живопис је из прве половине XIV века, доба краљева Драгутина и Милутина.²⁰⁴ Некропола је заснована у другој половини XIV века, а припрата и параклис у XVI веку.

На основу сачуване фреске Христа у лунети изнад улаза у храм из века, као и делимично сачуваних сцена из Христовог живота можемо претпоставити да је црква првобитно била посвећена неком од његових празника: Ваведењу или Вазнесењу, например. Касније, највероватније у доба деспота Стефана преименована је у Св. Петку или Петковицу. Бранка Кнежевић сматра да је отворено питање да ли је Петковица црква у Придворици.²⁰⁵ Као што смо већ рекли у вези убикације цркве Св. Николе у некадашњој Сребрници – Придворици, која се налазила око ушћа Бањске у Сребрницу и у пространој долини низводно, према центру Страгара, сматрамо да Петковица није Придворица.

Св. Архангел и манастир Вољавча

Црква Св. Арханђела манастира Вољавче налази се у ували на стрменој западној страни Рамаћког виса. Каниц је посетио цркву Св. Арханђела Михајла и Гаврила и над јужним улазом видео стари натпис који је говорио да је цркву подигао «самодржац сербски» Михајло Добросављевић, 1050. године.²⁰⁶ У вези настанка Вољавче Панта Срећковић је пронашао један текст Хаџи Рувима, игумана манастира Вољавче (1786.): «Михаило Кончиновић рожденијем и воспитанијем из ове Сребрнице гда стичет се поток Волјавча у рјаку Сребрницу, сеи восхотја саздати Монастир... во имја свјатаго Архи-Стратига Михаила...во област Монастири Волјавчи до извора Воивединца и Клисуре рјаке, и Сребрнице рјаке и Стрпчанске рјаке, до извора Јавора, и по суху право

²⁰³ Д. Мадас, *Црквина Пејковица код Сџрајара*, Саопштења IX, стр. 93-94. Итересантно је да су то истоветни симболи као на надгробном белегу деспота Стефана у селу Марковцу код Младеновца где је деспот умро у лову.

²⁰⁴ Р. Николић, *Живопис са цркве Пејковице код Сџрајара*, Саопштења IX, стр. 97-98.

²⁰⁵ Б. Кнежевић, *Рудничка Сребрница са црквом Св. Николе*, стр. 47.

²⁰⁶ Ф. Каниц, *Србија*, 1, стр. 475.

узбрдо до на камену белегу код Рудничког пута, путем Рудничким на исток до планине Десановца, планином на камену белегу, више Беле воде на Десановцу, Десановцем на Дубоки Поток субии, потоком низ брдо до извора Воивединца, и три воденице на едној јажи под Баднјавцем и Еленцем на Сребрници... саверши се во Царство Греческое Константина Мономаха, при Кралју Михаилу Добросавлевићу самодержцу Сербском... При јереомонаху теодосију Кончиновићу игуману Монастира Волјавче, тапиа гласи по ограничију Михаила Кончиновића, пергаво ктитора... По том Живко Кончиновић велекупц от племене Михаила Кончиновића из Сребрнице пресели се из дому оточества своего и вадружи дом свои више Банја код потока Волјавче... и обнови Монастир... с ферманом Султана Сулимана...».²⁰⁷ Јован Томић је сматрао да су извесни подаци у овом тексту уметнути, а Иларион Руварац га је у потпуности оспоравао.²⁰⁸ Међутим, Љубинковић сматра да извор не заслужује неповерење јер су многи подаци тачни. Сматра да је први део очигледно из оснивачке повеље Михајла Кончиновића затим су убачени текстови о нападу султана Сулејмана на Беч, затим кратак садржај манастирске тапије спахије Мехмеда из Рудника, из 1530. године, подаци о обновитељу манастира Живка Кончиновића, фермана султана Сулејмана и потврде смедеревског митрополита Захарија из 1551. године. Иако се неки податци не могу проверити, сматра, ктитор је Михајло Кончиновић кога доводи у везу са «благородним властелином» Михајлом деспота Стефана, који му је открио заверу Новака Белоцрквића и Николе Зојића, и деспотовим војводом Михајлом који се помиње 1413. године. Он се одлучује да је у питању првонаведени Михајло. Податак о краљу Михајлу и 1050. години је анахрон и с тога изазива највеће сумње да је дописан од неког ко је добро познавао историју.²⁰⁹

У сваком случају прихвата се да је ктитор цркве Св. Архангела Михајла војвода Михајло Кончиновић из Сребрнице с краја XIV или с почетка XV века. Ми смо изнели мишљење да нису постојала два Михајла у време деспота Стефана. Михајло који се помиње у повељи кнегиње Милице, из 1398. године, «благородни властелин» Михајло, који је открио заверу Новака и Николе, потоњи је деспотов војвода Михајло је исти онај велики челник Михајло из повеље Дубровнику деспота Ђурђа, 1445. године.²¹⁰ И

²⁰⁷ П. Срећковић, *Зайиси из овчарских и кабларских манасџира*, Гласник СУД XXV, Београд 1869, стр. 66-73.

²⁰⁸ Ј. Томић, *Кад је сјаљено шело Свџој Саве*, Београд 1906, стр. стр. 15; И. Руварац, *О Пећким љаџријарсима од Макарија до Арсенија III*, Задар 1888, стр. 36.

²⁰⁹ Р. Љ. (убинковић), *Манасџир Вољавча*, у: Археолошка споменици и налазишта у Србији, II, стр. 126-129.

²¹⁰ Ж. Андрејић, *Зајонейна Рамаћа*, стр. 98.

он је имао двор – кућу у Сребрници, а његов потомак, Живко Кончиновић, највероватније унук, обновио је манастир 1530. године и напустио Сребрницу саградивши кућу код манастира.

Црква манастир Вољавче је триконхалне основе са једном куполом. У цркви је постојала мермерна крстионица из средњег века. Припрата је саграђена у исто време када и црква, а кула је дозида у време обнове, највероватније 1530. године. Међутим, према натпису на њој, сазидао ју је 1838. године Јанићије Ђурић «члан совјета сербског ... и полковник». Познато је да у конаку манастира у време Првог српског устанка, 1805. године, заседа Совјет. У маастиру је сахрањена глава војводе Танаска Рајића «уза зид лево од леве певнице». Манастир је обнављан после паљења 1796-97,²¹¹ а после Првог српског устанка је такође страдао па га је највероватније обнављао Јанићије Ђурић.

Код манастира се никако није могло наићи на остатке старог гробља. На брду изнад порте је, 1871. године, откривен само један стојећи споменик од седиментног кречњачког камена са натписом: «Спомение / Радоне / Села / Саранова / Синови / Пантелиа / Павле / Милиа» и године 1561 и 1565. У ове године се изражава сумња пошто су исписане арапским бројкама и бројане од рођења Христовог. Љубинковић помишља да су можда у питању досељеници у Сараново из западних српских области.²¹²

Манастир Никоље у Шаторњи

Цркву Св. Николе је, према сачуваном ктиторском натпису над порталом улаза у наос, саградио Никола Дорјановић, властелин деспота Стефана, 1425. године: «... храм ва име светаго и славнаго великога архиереа и чјудотворца николи ва дни благочастиваго и христољубиваго и прјаславнаго великаго господина деспота Стефана самодржца всјам србским землиама и Подунавју и Угром и чест блгарске землие и босанске и Арбанасом и Поморизу с трудом и откупом вјарнаго властелина господину деспоту Николе Дорјановикиа ...».²¹³

Портал наоса је једноставан, израђен од грубо обрађеног мермера, а на улазу у припрату од зеленосивог трахита. Црква је једнобродна са припратом и једном куполом. Првобитан живопис није сачуван већ само у припрати из XVI или с почетка XVII века. Манастир је више пута био

²¹¹ Ђ. Бошковић, *Археолошки споменици и налазишта у Србији*, стр. 124, 132.

²¹² Р. Љ. (Р. Љубинковић), *Манастир Вољавча – надгробни споменик*, у: *Археолошки споменици и налазишта*, стр. 259-260.

²¹³ Г. Томовић, *Морфологија ћириличних најписана на Балкану*, стр. 104.

паљен и рушен од Турака. Обновљен је 1817. године када је дозидана и кула звонара.²¹⁴

У турском попису 1516. године се помиње још једна црква Св. Николе са три калуђера и великим имањем које обрађују и становници Рудника. Остаци ове цркве су данас у Калуђерском потоку у потесу Ђурићелије у атару села Манојловца.²¹⁵ У суседном селу Блазнави се помиње манастир Св. Стефана. по попису из 1476. године, а и касније кроз читав XVI век.²¹⁶

Манастир Св. Стефана у Блазнави

Ова црква и манастир не постоје данас. У овом селу је по легенди постојала Блажина црква. Манастир се помиње већ у првом попису 1476-78. године са два монаха. Има само једног монаха 1516, а касније његово имање обрађују хришћани из Рудника. Манастир је напуштен до средине XVI века.²¹⁷

Црква Св. Архангела Гаврила у Брезовцу

Ова црква се налази у ували потока Каменице на источној падини планине Венчац у атару села Брезовца код Аранђеловца. На основу натписа на каменој плочи изнад јужних врата сачињеног приликом обнове цркве 1795. године: «1444 (године), Георгије деспот Бранкович Смедеревац ктитор манастира под крилом града Венча (Венца). Нарече храм стаго архистратига Михаил цркви и престаи се 1457 л(ета) посем црква по(ј)ала 155 а тога числа опусти. Би пуста до 1795 лета.»²¹⁸ сазнајемо да је саграђена од стране деспота Ђурђа. Црква је страдала 1595. године, дакле, у време великог устанка Срба којом приликом су спаљене и мошти Св. Саве. Испод овог натписа налази се још једна камена плоча са натписом о обнови из 1836. године.²¹⁹ Драгоцен је податак да је црква саграђена под градом Венчац или, може бити, Венца. Овај град се данас налази на Малом Венчацу под именом Бакића двори. Најновија истраживања показују да је овај град знатно старији. Има материјалних доказа да је постојао још у периоду од I до VI и од XI до XV века.²²⁰

Првобитна црква је врло издужена једнобродна грађевина са полукружном олтарском апсидом. Данас је покривена кровом на две воде

²¹⁴ Ђ. Бошковић, *Археолошки споменици и налазишта у Србији*, стр. 151-153.

²¹⁵ О. Зиројевић, *Цркве и манастири од 1459-1683*, Београд 1985, стр. 103.

²¹⁶ А. Аличић, *Турски пописи...*, I, стр. 309, 388.

²¹⁷ О. Зиројевић, *Цркве и манастири...*, стр. 189.

²¹⁸ В. Петковић, *Преглед црквених споменика*, Београд 1950, стр. 9.

²¹⁹ Ђ. Бошковић, *Археолошки споменици и налазишта у Србији*, стр. 165.

²²⁰ Н. Радојчић, О. Старчевић, *Извештај са сондажној рекогносцирања локалитета «Градина» на Венчацу*, Шумадијски записи, I, Аранђеловац 2003, Стр. 223-227

и нема куполу. Припрата је изгледа дозидана касније и има два улаза са северне и јужне стране. Постоји могућност да је припрата била у форми куле звонаре која је зарушена и није адекватно обновљена. Унутар наоса има четири прислоњена ступца који су вероватно некада придржавали пандатифе са куполом.

Манастир са црквом Св. Арханђела у Јарушицама

Манастирска црква у Јарушицама, у потесу Крш на брду Цетињу, које се некада звало Цинцарско брдо, случајно су откривене рушевине цркве, 1822. године. Обновљена је 1824. године посвећена Св. Архангелу Гаврилу. Легенда сматра да је сазидана у време Немањића. У близини цркве је Цинцарско гробље, а испод брда је Калуђерско. Село Јарушице се помиње у првом попису из 1476. године, а у попису из времена владавине Мурата III уписан је манастир Св. Арханђел код села Јарушице.²²¹ Црква је једнобродна са полукружном апсидом и једном куполом. Поред конака има лепе собранице, а комплекс је усечен у стену и ограђен каменим зидом.

Манастир код села Честина

Манастир код села Честина у Лепеници се географски гледано налази у области Борча – Груже. Свакако је у питању данашњи манастир Каменац код села Честина. Народна традиција га приписује деспоту Стефану. Помиње се у пописима од 1528-30. године. Манастиру припада и мезра Деспотовица (Деспот дериси). Помиње се 1637, а обнављана је 1700. године. Почетком XIX века био је мирска црква посвећена Ваведењу Богородице.²²²

У близини цркве је и средњивековни град Честин који се често помиње са градом Борач у жупи Борач, касније Гружа. Међутим, нигде се изреком не каже којој жупи припада Честин. Најстарији помен честина је из натписа на надгробном камену пронађеном код цркве у селу Годачица. Име властелина из времена великог жупана Алтомана и његовог сина Николе Алтомановића који је ту сахрањен је остало непознато.²²³ Никола је управљао Рудником од 1367. године. У јесен 1389. године, после Косовске битке, угарски краљ Жигмунд је освојио Борач и Честин. Честин

²²¹ Т. Радивојевић, *Насеља у Лепеници*, стр. 120; О. Зиројевић, *Манасџири и цркве...*, стр. 42; А. Аличић, *Турски пописи*, I, стр. 270.

²²² О. Зиројевић, *Манасџири и цркве...*, стр. 74.

²²³ М. Шуица, *Немирно доба српској средњеј века*, Београд 2000, стр. 82.

се помиње све до 1401. године и вероватно је после тога порушен од стране Турака.²²⁴

Манастир Ваведење код Турчина

Село Турчин је потоња Горња Баточина и у њему се по легенди налазио манастир Сурчинак у потесу Поточани. Цркву је пред Први српски устанак порушио неки турски спахија из Баточине по коме се село и прозвало Турчин.²²⁵ Манастир Ваведење код села Турчина Олга Зиројевић поистовећује са истименом црквом која се први пут помиње у попису 1476. године. Већ 1516. године и надаље манастир је напуштен, а његова имања се обрађују споља.²²⁶

Резиме

Северна граница средњовековне жупе Лепенице, или Лепенице обе, представља линија водотокова: Турија, Велики Луг, Кубришница, Јасеница. Источна граница је, нема сумње, Велика Морава. Западна граница је на линији: извориште речице Турије брдо Кљештевица, западно од Орашца - Врбица (Аранђеловац) - венац планине Венчац – Горња Шаторња – планина Рудник (Велики Штурац) – Рамаћи вис – Баре – Вучковица – Честин - врх Липова глава – Бајчетина – Аџине ливаде – Честин. Јужна граница је ишла од Честина, Дуленског Црног врха, планинском вододелницом реке Осанице и Белице: Бајчетина – Велике Пчелице, Сугубина – Црни врх – Багрдан. Када је у питању граница северних области Немањине државе, пре свега Лепенице, видимо да је она била нешто северније од горњег тока реке Јасенице. Исто тако она је ишла западније него што се то мислило, све до врхова Рудника и јужније, све до Честина и Гледићких планина.

У периоду 1198-1456. године, када се помиње жупа Лепеница знамо само за села: Осаница (?) (1381.), Жировница (?) (1381.), Поскурице (1381.), Кикојевац (1381.), Придворица – Сребрница (1381?, 1395.), Хлапова пољана (Лапово) (1395.), Саси (1428.), Градши (1428.), Кутлеши (Кутлово) (1458.), Доња (и Горња) Зловшница (1379, 1458.) и Драгиновци (Рамаћа?) (1458).

У средњовековној жупи Лепеници постојали следећи градови, који потичу из различитих временских периода и чија права имена не знамо:

²²⁴ С. Ћирковић, *Неваге – неизнати ујврђени град у Србији*, Историјски гласник 1-2, Београд 1995, стр. 16-17.

²²⁵ Т. Радивојевић, *Насеља у Лепеници*, стр. 30.

²²⁶ О. Зиројевић, *Манастџири и цркве...*, стр. 74.

Јеринин град у Градцу код Баточине (VI-VII, IX-X, XI-XIII, 1428?), Градина у Грошници (XIII-XV ?), Градина у Доњим Грбицама (III-V, VI-VII, X-XII), Кулине у Петровцу код Крагујевца (IV, XI ?), Градина у Котражи (?), Кулина у Бушинцима – Сребрница (XIV-XV), Градина на Малом Венчацу (I-VI, X-XV, 1444.) и Голубан на Градишту у Вишевцу код Раче (?).

Што се тиче црква и манастира у Лепеници може се рећи, на основу сазнања којима данас располажемо, да овом периоду припадају: манастир Дивостин (1020, ?), Св. Архангел – Св. Стефан и манастир Копорин (1408.), црква Преображења у Горовичу (XIV-XV), Св. Никола у Рамаћи (XIV?, 1458.), Св. Никола у Сребрници – Придворица 1395.), Петковица у Зловшници (XIII, 1379, 1443), Св. Архангел и манастир Вољавча (XIV-XV), Св. Никола – манастир Никоље у Доњој Шаторњи (1425.), Св. Архангел Гаврило у Брезовцу (1444.), манастир Св. Стефан у Блазнави (1476.), манастир Св. Архангела у Јарушицама (1476.?), Ваведење Богородице манастира Честина (XIV-XV) и манастир Ваведење у Турчину код Баточине (1476).

SUMMARY

The north border of middle-aged district of Lepenica, or both lepenicas is, in fact, the line of the waterways: Turija, Veliki Lug, Kubrisnica, Jasenica. The east border is without doubt, Velika Morava. The west border stretches along the line: the spring or a small river Turija, the hill of Kljestevica, western from Orasac-Vrbica (Aandjelovac)- Vencac mountain ranges-Gornja Satornja-the mountain Rudnik (Veliki Sturac)-Ramacki vis-Bare-Vuckovica-Cestin-the top Lipova glava-Bajcetina-Adga's field-Cestin. The south border started with Cestin, then followed Dulenski Black Top, the mountain watershed of the rivers Osanica and Belica: bajcetina-Velike Plelice, Sugubina-Crni vrh-Bagrđan. As far as the border of the northern region's of Nemanjic's state is concerned, we can see that it was a bit more northern from the upper course of the way to the top of Rudnik and to the Gledic mountains.

In the period from 1198. to 1456. when the district of Lepenica is mentioned we know only for the villages: Osanica (?)(1381), Zirovnica (?)(1381), Poskurice (1381), Kikojevac (1381), Pridvorica-Srebrnica (1381?, 1395), Hlapova Poljana (Lapovo)(1395), Sasi (1428), Gradsi (1428), Kutlesi (Kutloovo) (1458), Donja i Gornja Zlovsnica (1379, 1458) and Draginovci (Ramava?) (1458).

In the middle-aged district of Lepenica there were the following towns, dating from different periods, but whose real names are not known: Jerina's town in Gradac near Batocina (VI-VII, IX-X, X-XII, 1428?), Gradina in Grosnica (XIII-XV?), Gradina in Kotraza (?), Kulina in Bušinci-Srebrnica (XIV-XV), Gradina on Mali Vencac (I-VI, X-XV, 1444) and Goluban on Gradiste in Visevac near Raca.

As far as the churches and monasteries in Lepenica are concerned, it can be said that, according to the data at our disposal, the following churches belong to this period: the monastery of Divostin (1020, ?), St Archangel-St Stefan and the monastery Koporin (1408), the church of Transfiguration in Gorovic (XIV-XV), St Nikola in Ramaca (XIV ?, 1458), St Nikola in Srebrnica-Pridvorica (1395), Petkovic in Zlovsnica (XIII, 1379, 1443), St Archangel and the monastery of Voljavca (XIV-XV), St Nikola-the monastery in Donja Satornja (1425), St. Archangel Gavriilo in Brezovac (1444), the monastery of St Stefan in Blaznava (1476), the monastery of St Archangel in Jarusice (1476), Presentation of the Virgin of the monastery Cestin (XIV-XV) and the monastery Presentation of the Virgin in Turcin near Batocina (1476).